

Nieuwe kijk op economie gevraagd

Visies op het
economieonderwijs

Harry van Dalen en Kees Koedijk
(redactie)

Nieuwe kijk op economie gevraagd

Visies op het
economieonderwijs

Harry van Dalen en Kees Koedijk
(redactie)

Deze publicatie is een uitgave van Me Judice, hét opinieplatform voor economen en economie. Het is zowel in print als online gepubliceerd, en gratis te downloaden via www.mejudice.nl.

Cover design Beelenkamp ontwerpers

Lay-out Beelenkamp ontwerpers

ISBN 978-94-6167-101-1

e-ISBN 978-94-6167-103-5

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet-Commercieel-GeenAfgeleideWerken3.0 Nederland licentie

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/nl/>

© Harry van Dalen & Kees Koedijk/ Tilburg University Press, Tilburg, juni 2012

Inhoudsopgave

Inleiding

Harry van Dalen en Kees Koedijk

Deel 1

Een prachtvak. Maar (waar) gaat het mis?

1. Een, twee, drie, economie 11

Jules Theeuwes

2. De economie die we willen 17

Frank Kalshoven

3. De Grote Nivellering 29

Mathijs Bouman

4. Het gapende gat tussen echte organisaties en organisaties
waar economen over dromen 34

Arjen van Witteloostuijn

5. De homo economicus voldoet nog steeds 41

Steven Brakman

6. De toekomst is aan de brede econoom 47

Arjo Klamer en Deirdre McCloskey

Deel 2

Een prachtvak. Maar hoe moet het onderwijs er uit zien?

7. Minder wiskunde, meer economie gevraagd 53

Wim Boonstra

8. Scholen moeten zich blijven richten op de kern van de economie 59

Jeroen Hinloopen

9. Economieonderwijs moet blik op de wereld bieden 65

Arnoud Boot

10. Breng economie op school dicht bij huis 74

Lans Bovenberg

11. 'Ver-her-bouwen' van het prachtvak economie 80

Ferry Haan

Slot

12. Gevraagd: Een nieuwe kijk op economie 86

Harry van Dalen en Kees Koedijk

13. Over de auteurs 94

Inleiding

‘Economen weten het echt niet meer.’ Titels als deze zijn de laatste jaren veelvuldig terug te vinden in kranten en weblogs. De suggestie is duidelijk: de kennis van economen is niet veel waard, ze konden de crisis niet voorzien en kunnen deze ook niet oplossen. Waarom zouden we dan nog naar hen luisteren? Voor de econoom die zijn vak lief heeft, zijn het pijnlijke geluiden. In tijden van crisis gaat de economische wetenschap door een geloofwaardigheids crisis. De huidige crisis is geen uitzondering.

De crisis maakt duidelijk dat er een gat gaapt tussen de economische wereld die gedoceerd wordt op scholen en universiteiten, en de wereld waarin we leven. Voor een deel is dat onontkoombaar. Economische theorievorming houdt abstractie in en zoals Nobelprijswinnaar Robert Solow ooit stelde: *“All theory depends on assumptions which are not quite true. That is what makes it theory.”* Misschien zit de pijn erin dat economen deze versimpeling, de discrepantie tussen model en werkelijkheid, niet of te weinig laten zien in wat zij naar buiten brengen. Alle slagen om de arm, alle zwakke schakels die nodig zijn om tot een conclusie te komen, verdwijnen zodra de camera of microfoon aanstaat. Maar daarmee is niet alles verklaard.

De echte vraag is of de modellen, het bestaande instrumentarium van economisch wetenschappers, wel voldoen om de wereld van nu te begrijpen en uit te leggen. Of moeten de oude paradigma’s overboord, is het tijd voor een nieuw raamwerk?

En hoe moeten we daar vervolgens in het onderwijs mee omgaan? Leerlingen en studenten moeten in korte tijd kennis tot zich nemen, maar als die kennis van weinig waarde blijkt, dan moet het economieonderwijs radicaal op de schop. Toch?

We vroegen economen van divers pluimage om met een diagnose te komen en, waar nodig, een oplossing. De bijdragen die we ontvingen liepen uiteen wat betreft insteek en stijl. Ook de stellingname varieert. Toch zijn er twee hoofdlijnen te ontwaren.

1. De bestaande kennis vormt een (solide) basis

Economie is een rijke wetenschap en met de bestaande voorraad aan kennis – van Aristoteles en Adam Smith tot Milton Friedman en Paul Krugman – kan de gebruiker mooie verhalen en analyses maken, die hout snijden. Economen ontsporen wanneer hun wereldbeeld te eng wordt, wanneer de kennis van aanpalende disciplines wordt genegeerd of wanneer ze modellen te letterlijk nemen en denken dat markten en overheden niet kunnen falen. Economische theorie, zo leerden Marshall en Friedman, is een *'engine of discovery'* en zeker geen camera die de werkelijkheid één-op-één vangt. En toch is de verleiding om model en werkelijkheid met elkaar te verwarren gaandeweg opgetreden. De beoefening van het vak vergt daarom bescheidenheid en terughoudendheid, en ook een kijk op relevantie.

Jules Theeuwes maakt duidelijk dat economie meer is dan plat markt-denken en dat er een drie-eenheid schuilgaat achter een goede economische analyse. Die omvat 1. de individuele beslissingen, 2. hun wederzijdse beïnvloeding en 3. de beoordeling van het maatschappelijk resultaat hiervan. Met deze aanpak heeft de econoom een handig

en flexibel instrument in handen om de reële economie te analyseren en begrijpen.

Frank Kalshoven laat zien dat als we een andere economie willen, we vooreerst moeten kijken naar ons eigen dagelijkse economische gedrag. Kalshoven concludeert dat weinig mis is met de aloude economische kennis die we tot onze beschikking hebben.

In een futuristisch essay kijkt *Mathijs Bouman* vanuit het jaar 2050 terug op de staat van verwarring onder economen anno 2012. Hij schrijft dat de naïviteit in beleidsvoering snel overboord is gegaan. Maar dat de oude kennis in 2050 nog best voldoet. Wel zal, terugkijkend, blijken dat de crisis een bron is geweest voor een andere kijk op de moderne financiële sector en voor betere modellen.

Steven Brakman gaat in op de opkomst van de gedragseconomie. Economen proberen de werkelijkheid te vangen in modellen waarbij rationaliteit een grote rol speelt. De gedragseconomie zet grote vraagtekens bij deze benadering. Voor Brakman is het echter te vroeg om de homo economicus ten grave te dragen. Gedragseconomie mag interessante weetjes verschaffen, maar hoe kunnen deze weetjes in modellen een verbindend inzicht opleveren?

Volgens *Arjen van Witteloostuijn* moeten economen kiezen voor een multidisciplinaire benadering. De hang naar pure theorie onder economen heeft de economie van organisaties en arbeidsomstandigheden gemaakt tot een keizer met maar weinig kleren. Die houding heeft niet alleen een verwarrend beeld van organisaties opgeleverd,

maar ook beleid dat weinig effectief is. De organisatie-economie moet over echte organisaties en echte mensen gaan.

Eenzelfde roep om te luisteren naar andere disciplines én naar de wijsheid van oude economen zien we terug in het essay van *Arjo Klamer* en *Deirdre McCloskey*. Zij pleiten voor een fundamentele herbezinning op het vak. De economie als ingenieurswetenschap doet de werkelijkheid geweld aan en levert geen grip op de maatschappelijke problemen om ons heen. De toekomst is aan de brede econoom.

2. Economieonderwijs moet zich richten op de kern(principes) van de economie

De tweede hoofdlijn die we ontwaren, gaat over de praktijk van het voortgezet onderwijs. Hoe kan het economieonderwijs het beste worden ingericht en welke lessen houden we over aan de crisis? Wanneer het palet aan antwoorden hierop wordt samengevat, is de boodschap om te focussen op de kern van de economie: benadruk een aantal principes, versterk de economische intuïtie van leerlingen en vergroot hun blik op de wereld. Gegeven de onzekerheid van kennis en de veranderlijkheid van maatschappij en wetenschap ontkom je er bijna niet aan om het vak continu te verbouwen.

Bankeconoom *Wim Boonstra* bespeurt dat er in de beoefening van economie weinig aandacht wordt besteed aan het realisme van de veronderstellingen van economische modellen. Het belang van instituties raakt door de versimpeling ondergesneeuwd. Ontwikkeling van economische intuïtie voor wat belangrijk en relevant is, moet

terugkeren in het economieonderwijs, van middelbare school tot universiteit.

Economie biedt een enorme diversiteit aan inzichten en nieuwe ontwikkelingen. *Jeroen Hinloopen* waarschuwt voor de verleiding die diversiteit ook aan leerlingen in het voortgezet onderwijs aan te bieden. Leerlingen moeten nog vertrouwd raken met basisconcepten en hebben volgens Hinloopen meer aan lesmateriaal en docenten die zich beperken tot de harde kern van het vak en aan de hand daarvan de realiteit van alledag interpreteren.

“Economen ontsporen wanneer hun wereldbeeld te eng wordt.”

Arnoud Boot neemt stelling tegen de samenstelling van de principes die vervat zitten in het advies van de commissie Teulings die het examenprogramma havo en vwo op een nieuwe leest schoeide. Vernieuwingen in het economieonderwijs richten te veel de blik op de micro-economie van alledag en te weinig op een macroperspectief op de wereld. Wie de crisis van vandaag wil begrijpen, kan niet om een macro-economische blik heen om de de macrogevolgen van microgedrag te doorzien. Voorts dient economie veel meer dan voorheen de geschiedenis te benadrukken. De geschiedenis van het vak en de economie stemmen tot bescheidenheid.

De principes die de commissie Teulings ooit omschreef worden door *Lans Bovenberg* wel als een goed uitgangspunt gezien om de wereld om ons heen te begrijpen. Volgens Bovenberg bieden deze principes

de leerling een bril om het sociale leven in al zijn verscheidenheid te begrijpen en te verbeteren. De economie gaat niet alleen over geld, is zijn visie. De economische beginselen kunnen ook als het alfabet van het sociale leven worden gezien. Van de micro-economie waarin de kunst van het kiezen centraal staat tot de macro-economie waar samenwerking de boventoon voert. De economische manier van kijken kan het best aangeleerd worden met situaties uit het leven van alledag. Het vak economie dient dus in eerste instantie over scholieren zelf te gaan.

Juist op het moment dat de crisis uitbrak, startten scholen met een nieuw examenprogramma waarin macro-economie een kleinere rol werd toegedicht. Het is volgens *Ferry Haan* – zelf docent in het voortgezet onderwijs – jammer en onontkoombaar dat dit soort ontwikkelingen zich voordoen. Een nieuwe aanpassing zal ook weer achterhaald zijn op het moment van invoering. Dat is eigen aan het karakter van de economische wetenschap. Haans boodschap: timmer het programma niet dicht.

Tot slot

De crisis dwingt economen goed te kijken naar de wetenschap en het onderwijs dat hieruit voortvloeit. Dat was de vraag en de opdracht die we de diverse economen die aan dit boek mee hebben gewerkt, meegaven. De bijdragen die we hebben ontvangen, hebben ons gesterkt in de overtuiging dat economie een prachtvak is. Een prachtvak waarin het niet alleen draait om de kennis van de modellen, maar vooral ook om de kunst van de toepassing ervan.

Harry van Dalen en Kees Koedijk

Deel 1

Een prachtvak.
Maar (waar) gaat het mis?

1. Een, twee, drie, economie

Jules Theeuwes

Economie is meer dan plat marktdenken, benadrukt Jules Theeuwes in deze bijdrage. Er gaat een drie-eenheid schuil achter een goede economische analyse. Daarin staan individuele beslissingen, wederzijdse beïnvloeding en de beoordeling van het resulterende maatschappelijk resultaat centraal. Dit is precies het raamwerk dat nodig is om de onvolkomenheden van de echte economie te analyseren. Dat daarbij fouten worden gemaakt is onvermijdelijk. De economische wetenschap is nooit helemaal af. Economen die de zegeningen van ongebreidelde marktwerking zingen vormen de uitzondering, niet de regel.

De kredietcrisis was in oktober 2008 net losgebarsten toen een nederige Alan Greenspan, die gedurende achttien jaar president van de Amerikaanse centrale bank was geweest, tijdens een hoorzitting van het Amerikaanse Congres bekende dat hij te veel vertrouwd had op marktwerking en dat hij fout zat met zijn beleid van deregulering van de financiële markten. Zijn bekentenis was voor de rest van de wereld het bewijs dat economen alleen de mantra van de markt zingen. Dat zij streng geloven dat vrijemarktwerking naar het land van melk en honing leidt, terwijl iedereen die niet ideologisch blind is, kan zien dat marktwerking alleen maar chaos brengt.

De laatste jaren zijn niet bepaald een glorie tijd voor economen. Op de schaal van de maatschappelijke waardering staan ze nog net boven de bankiers. Het economisch denken versmallen tot een Händeliaans Hallelujah van de markt doet echter onrecht aan de economie als wetenschap. De economie is vele malen rijker.

De economische trits

De essentie van het economisch denken is een aanpak die uit drie innig verbonden delen bestaat. Het begint met het in kaart brengen van de individuele beslissingen van consumenten, ondernemers en beleidsmakers. Denk aan de beslissing van een huisvrouw om een baan te zoeken, de beslissing van een ondernemer om te investeren in een nieuw product en de beslissing van de overheid om de winstbelasting te verlagen voor innoverende bedrijven. Deel twee is dan het bestuderen van de wederzijdse invloed van al die individuele beslissingen op elkaar. De investeringsbeslissing van de ondernemer wordt positief beïnvloed door de belastingbeslissing van de overheid en door de succesvolle lancering van het nieuwe product ontstaan vacatures waarop de huisvrouw reageert en een baan vindt. Deze wederzijdse beïnvloeding leidt tot een sociaal resultaat dat meer is dan de som der delen. Net zoals een combinatie van spinazie, eieren, boter, bloem, melk en kaas leidt tot een soufflé. Die soufflé kan rijzen of inzakken. Op een vergelijkbare manier kan het maatschappelijke resultaat van alle individuele beslissingen resulteren in een toe- of afname van de welvaart. Het derde en laatste deel van de economische trits is de beoordeling in welvaartstermen van het maatschappelijke resultaat van de individuele beslissingen.

De eerste toepassing van deze drie stappen ooit, door Adam Smith in 1776, is tegelijk het begin van de economische wetenschap. Smith stelde dat wanneer consumenten en ondernemers hun eigen belang nastreven (deel 1: individuele beslissingen) en op de markt hun waren aanbieden en hun geld besteden gestuurd door de marktprijs (deel 2: wederzijdse beïnvloeding) er een onzichtbare hand werkzaam is die er voor zorgt dat de welvaart wordt gemaximaliseerd

(deel 3: beoordeling). Meer dan tweehonderd jaar later weten economen dat het vermoeden van Adam Smith over de genadige werking van de onzichtbare hand alleen maar een theoretische mogelijkheid is. Tegelijk hebben ze geleerd dat de aanpak in drie delen bijzonder flexibel is en handig, niet alleen voor de studie van volmaakte markten maar ook voor de analyse van reële markten waarin bedrijven een strategisch spel spelen om een concurrent te weren of waarbij een onwetende consument het bos wordt ingestuurd met een woekerpolis. De aanpak in drie delen is ook nuttig voor de analyse van macro-economische onevenwichtigheden, het ontwerpen van welvaartsverhogend overheidsingrijpen en het bestuderen van andere economische mechanismen dan de markt zoals hiërarchische relaties (*principal-agent*) en budgetmechanisme. De economische aanpak in drie delen leent zich voor veel toepassingen.

Drie implicaties

De economische aanpak waarbij uitgaande van de individuele beslissingen via het maatschappelijk resultaat iets wordt gezegd over de welvaart van ons allen, heeft drie implicaties die regelrecht ingaan tegen de beschuldiging dat economie alleen maar gaat over de zegeningen van de vrije markt.

De eerste implicatie is dat een econoom niet alleen beschrijft hoe een markt werkt en tot welk resultaat dat leidt, maar ook beoordeelt hoe het maatschappelijk resultaat scoort in welvaartstermen. Meer dan anders volgt uit de beoordeling dat echte markten soms minimaal, soms groots, maar meestal falen en niet tot optimale welvaart leiden. Vervuiling van wateroppervlakte, werkloosheid en woekerpolissen zijn allemaal voorbeelden van marktfalen. Het werk van de econoom

begint pas echt bij het falen van de markt. Over een perfecte markt is niets te zeggen. Over de correctie van een falende markt heel veel.

De tweede implicatie is dat de economische trits een sjabloon is waarop eindeloos en creatief kan worden gevarieerd. Neem bijvoorbeeld het vakgebied van de industriële organisatie, een vakgebied

“Het werk van de econoom begint pas echt bij het falen van de markt.”

dat gaat over de werking van echte markten. In dat vakgebied staat niet de volmaakte marktwerking centraal maar juist de oligopolistische markt met niet meer dan enkele marktspelers die over marktmacht beschikken en een strategisch spel spelen om de ander te slim af te zijn, wat dramatische gevolgen kan hebben voor de rest van de samenleving. Een ander voorbeeld is de arbeidsmarkt waar werkzoekenden op zoek gaan naar hun ideale baan maar niet op voorhand weten bij welke werkgever die te vinden is. Het zoeken naar de ideale baan kost tijd en moeite en dat leidt ertoe dat men niet eeuwig blijft zoeken maar op een bepaald moment genoeg neemt met een baan die niet perfect maar goed genoeg is. De implicatie is dat in de arbeidsmarkt veel mensen niet op hun ideale baan zitten en dat veel werkgevers niet de ideale werknemer hebben. De economische analyse van de oligopolistische productmarkt en van de arbeidsmarkt met zoekkosten staat mijlenver van het simplistische marktdenken en van de verheerlijking van de markt.

De derde en laatste implicatie is dat elk van de drie delen van de economische trilogie op zichzelf onderwerp is van economisch onderzoek. Er is in de afgelopen jaren een nieuw economisch vak gegroeid, *behavioral economics*, waarin wordt bestudeerd hoe mensen beslissingen nemen. De keuzes die mensen maken zijn vaak irrationeel en worden beïnvloed door emoties, gevoelens van rechtvaardigheid en empathie voor het geluk van anderen. De homo economicus als rationele, op zichzelf gerichte lustcalculator heeft al lang het pand verlaten. Over *behavioral economics* wordt gepubliceerd in de beste economische tijdschriften en in onverbidelijke internationale bestsellers die in luchthavens te koop worden aangeboden. De wederzijdse beïnvloeding van individuele beslissingen en het sociale resultaat hiervan wordt nagebootst in economische laboratoria. De economie is nog niet zo lang geleden ook een experimentele wetenschap geworden. Het welvaarts criterium beperkt zich al lang niet meer tot de huidige bevolking maar duikt ook op in lastige onderwerpen als de afruil van welvaart tussen de huidige en toekomstige generaties.

Drie conclusies

Het aantal economen dat na zijn dood regelrecht naar de hemel gaat, is net als onder andere lagen van de bevolking minimaal, bijna nul zeg maar. Tegelijk zijn economen niet beter of slechter dan de rest van de mensheid. Het is menselijk wanneer economen een verkeerde beleidsbeslissing nemen. Het is net zo menselijk om te leren van fouten en de economische wetenschap in de loop van de tijd te verbeteren door voortschrijdend inzicht. Dat is de eerste conclusie. De tweede conclusie is dat de economie in zijn driedelige aanpak beschikt over een zeer flexibel instrument om op basis van individuele

beslissingen te begrijpen hoe maatschappelijke resultaten tot stand komen en om die in welvaartstermen te beoordelen. Die aanpak is nuttig op zeer diverse plekken: voor de mededingingsautoriteit in zijn oordeel over een fusie, voor een bedrijf dat een nieuwe markt wil betreden, voor het planbureau dat verkiezingsprogramma's moet doorrekenen en voor de overheid die de verzorgingsstaat wil verbeteren. De beschuldiging van de rest van de samenleving na de schuldbekentenis van Alan Greenspan dat economen alleen maar blind geloven in de markt en verder niets te bieden hebben, is geheel onterecht. Ten derde, de economische aanpak in drie delen is een handig sjabloon voor creatieve variaties en eindeloze mogelijkheden voor de econoom om zijn vak te vernieuwen en te verbeteren. Er zit in de aanpak van de economie nog voor jaren materiaal voor Nobelprijzen.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. John R. Hicks (1939). *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
2. John Maynard Keynes (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: MacMillan.
3. Deirdre N. McCloskey (1985). *The Rhetoric of Economics*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.

2. De economie die we willen

Frank Kalshoven

Als we een andere economie willen, moeten we vooreerst kijken naar ons eigen dagelijkse economische gedrag, stelt Frank Kalshoven. Hij concludeert dat weinig mis is met de aloude economische kennis die we tot onze beschikking hebben.

Over de economie die we hebben, lijkt bij steeds meer mensen steeds diepere onvrede te bestaan. Hiervoor zijn aanleidingen genoeg: de wereldeconomie is in een staat van turbulentie, met extra crisisbewegingen in Europa. Op de woningmarkt, decennialang bron van stabiele vermogensgroei van huishoudens, blijken prijzen ook te kunnen dalen. In het 'mooiste pensioensysteem ter wereld' zijn steeds meer fondsen niet in staat pensioenuitkeringen waardevast te houden.

Structurelere kwestie zijn er ook. De verwelkoming van de zevenmiljardste aardbewoner gaat gepaard met zorgen om de duurzaamheid van het economische systeem; grondstoffen- en voedselprijzen schieten als jojo's op en neer. De inkomensverdeling lijkt steeds schever te worden. Bankiers zijn het mikpunt van de toorn jegens grootverdieners. O, en verschuift alle economische macht niet naar het Oosten?

Mag het anders? De vraag wordt evengoed gesteld door actievoerders die vorig najaar in steden rond de wereld tentenkampen oprichtten als door brave burgers als u en ik. Bestuurders van grote ondernemingen laten zich evenmin onbetuigd.

Bij nadenken over hoe het anders kan, blijf ik dicht bij huis. Het model achter de gereguleerde markteconomie waarin we leven, is de vrucht van economisch denken van de afgelopen eeuwen. In plaats van dat op de vuilnishoop van de geschiedenis te gooien, vind ik het zinvoller die oude gedachten nog eens te wegen. En als ze echt te licht zijn, moeten ze inderdaad naar de vuilnishoop.

Denkmodel zonder overheid

Het economische denken begint in een wereld waarin er geen overheid bestaat. Dit is uiteraard een abstractie: deze wereld bestaat niet echt; het is een denkmodel. In de modelwereld zonder overheid wonen mensen met voorkeuren. Sommige stellen veel consumptie boven veel vrije tijd en willen dus veel uren werken; bij anderen is dat omgekeerd. Sommige vinden consumptie nu belangrijker dan consumptie later; anderen sparen liever om op enig moment met pensioen te gaan. Er zijn mensen met voorkeuren voor duurzaam geproduceerde goederen en mensen voor wie de productiewijze niet uitmaakt. Verzin iets, en de mensen hebben er hun individuele voorkeur voor.

Het doordenken van zo'n model voert tot minstens vijf belangrijke conclusies. Ten eerste: in zo'n wereld zonder overheid kunnen mensen (in principe) hun voorkeuren realiseren. Alle markten ruimen. Maar de tweede conclusie is: zo'n wereld kan niet bestaan. Producenten klitten samen en gebruiken hun oligopoliemacht om consumenten een oor aan te naaien. Aan de andere kant zijn eigendomsrechten niet vastgelegd, waardoor voor de producenten de investeringen zeer riskant zijn. Er is een partij nodig die de voor-

waarden schept waaronder mensen hun voorkeuren kunnen botvieren. Zonder regulering is er geen (werkende) markt.

De derde conclusie is dat – zelfs als de overheid de voorwaarden schept waaronder markten in principe kunnen werken – de uitkomsten van sommige marktprocessen inefficiënt zullen zijn. Dit doet zich voor bij ‘slechte’ prijzen, oftewel prijzen die de voorkeuren van vragers en aanbieder niet goed weergeven. Als mensen een voorkeur hebben voor een goed milieu, maar milieuvervuiling geen prijs heeft, leidt een ongebreideld marktproces tot te lage prijzen, te veel consumptie, en te veel milieuvervuiling. Er is een partij nodig die dergelijke ‘externe effecten’ internaliseert. Zonder overheid is er, in elk geval op deelmarkten, geen efficiënte markt.

De vierde conclusie is dat – zelfs als de overheid de voorwaarden voor marktwerking geschapen heeft, en markten efficiënt heeft gemaakt – de uitkomsten de mensen niet per se bevallen. Het is denkbaar, bijvoorbeeld, dat de arbeidsmarkt ruimt op een loonniveau waar een mens niet van kan bestaan, en er schrijnende armoede is. Maar ‘een gelijke inkomensverdeling’ is niet ‘te koop’, al heeft die de voorkeur van alle mensen. Ook voor het corrigeren van ongewenste marktuitskomsten is in deze economie een externe partij nodig. De gemengde markteconomieën gebruiken hiervoor de parlementaire democratie.

De vijfde conclusie, tenslotte, luidt dat het model, op zichzelf genomen, volstrekt doel- en richtingloos is. Het model wordt ‘gevuld’ met de voorkeuren van mensen; maar over de voorkeuren zelf, leert het denkmodel ons niets.

Deze verzameling conclusies wijst ons de aangrijpingspunten aan om na te denken over de economie die we willen. Laten we nadenken over de individuele voorkeuren van mensen, over het ingrijpen door de overheid om markten beter te laten werken, en tenslotte over de manier waarop we via de parlementaire democratie richting geven aan de toekomst. Een model dat van zichzelf doel- en richtingloos is, kunnen we toch invullen zoals we dat willen?

Onze voorkeuren

U bent een consument. U bent werknemer of ondernemer. U bent deelnemer in een pensioenfonds. U bent belastingbetaler. U bent spaarder. Het aantal rollen dat ieder van ons speelt in de economie is groot. En de besluiten die we in al die rollen dagelijks nemen – op basis van onze voorkeuren, en de prijzen die voor ons allen gegeven zijn – zijn de sterkste kracht in de economie. Zoekend naar de economie die we willen, is dit daarom het startpunt. Het gemiddelde huishouden in Nederland kocht in 2010 voor bijna 31,5 duizend euro aan goederen en diensten. Elk van die bestede euro's gaf richting aan de wereldeconomie. De logica hiervan is dwingend: producenten maken wat consumenten willen. Niet op de korte termijn, dan toch op de lange.

Pak de categorie voedsel: in het gemiddelde Nederlandse huishouden goed voor een kleine vijf mille aan bestedingen in 2010. Willen we duurzame landbouw? Willen we biologisch geteelde groente en fruit? Willen we goed behandelde kippen, varkens en koeien? Moet de vis duurzaam worden gevangen? Het gemiddelde huishouden heeft jaarlijks zo'n vijf mille ter beschikking om dit af te dwingen. En, wat is het antwoord? Nou, blijkbaar valt het met de voorkeur

voor duurzame landbouw nogal tegen. ‘Biologisch’ zit overduidelijk in de lift, maar van die vijf mille besteedt het gemiddelde huishoudens hooguit een paar honderd euro ‘duurzaam’. Andersom geformuleerd: als we, rond voedselproductie, een duurzame economie zouden willen, kan de Nederlandse consument morgen een revolutie ontketenen die werkelijk onstuitbaar is.

Waarom maken we andere keuzes? Het eerste deel van het antwoord is: vanwege de prijs. Omdat duurzaam duurder is, kunnen we met dat budget van vijfduizend euro minder voedsel kopen dan wanneer we ‘gewoon’ boodschappen doen. Het tweede deel van het antwoord is: blijkbaar vinden veel mensen deze meerprijs van duurzame voedselconsumptie hoger dan de prijs van de alternatieven. Want die zijn er natuurlijk volop. We zouden minder eten kunnen kopen (gezien het toenemende overgewicht in Nederland sowieso geen slecht idee); we zouden minder geld kunnen uitgeven aan andere bestedingen; we zouden minder kunnen sparen; we zouden een uur per week langer kunnen werken. Maar blijkbaar zijn deze alternatieve gedragingen voor veel mensen minder aantrekkelijk dan het duurzame voedsel laten liggen.

We hebben de economie die we willen al – dat is de ene kant van dit verhaal. Maar de andere kant is: het is een piepkleine stap naar een radicaal andere. Laat een volledig duurzaam voedselpakket eens 30 procent duurder zijn dan het huidige, dus 1500 euro per jaar. Dit vereist dan dus een verschuiving in de totale huishoudbestedingen van zo’n 5 procent. *Peanuts*.

Soortgelijke redeneringen – uit ons gedrag blijkt dat onze voorkeur voor een ‘betere’ economie weinig tot niets mag kosten; of een kleine verandering van voorkeuren heeft revolutionaire gevolgen – doen opgeld in alle economische rollen die we dagelijks spelen. Als spaarders kunnen we banken maken en breken – en laten we ons dan leiden door de laatste kwart procent rente, of door het beleggings- en beloningsbeleid van banken? Als werknemers zijn we het belangrijkste kapitaal van bedrijven en organisaties: halen we dan de laatste euro ‘loonruimte’ eruit, of zeggen we: gebruik het budget voor de loonruimte dit jaar maar eens voor maatschappelijk relevante innovaties die bij onze organisatie passen? Om de economie te maken die we willen is geen middel zo krachtig als ons eigen gedrag. We ‘vullen’ het op zichzelf lege model van de sociale markteconomie zelf met onze voorkeuren en ons keuzegedrag. Mijn idee zou zijn om ons vaker de vraag te stellen: handel ik juist? Of: geef ik het goede voorbeeld? Wat ‘goed’ is moet iedereen zelf bepalen.

Marktfalen

Bij het nadenken over de mix van markt en overheid moeten twee onderwerpen scherp uit elkaar worden gehaald. Ten eerste: de rol van de overheid (via de parlementaire democratie) in het realiseren van collectieve voorkeuren, zoals een vlakke inkomensverdeling. Dit is de politieke kant van de zaak. Ten tweede: de rol van de overheid als corrector van marktfalen. Hier kun je politiek van maken (en dat gebeurt dan ook), maar het is, binnen het model van de gemengde markteconomie, vooraleerst een technische kwestie. Over de collectieve voorkeuren straks meer; eerst de techniek van markt en overheid.

Een pure markteconomie kan alleen bestaan als abstractie, als model – niet in het volle leven. Een markteconomie is hiervoor veel te fragiel. De term hiervoor is ‘marktfalen’. Dit falen is er in allerlei soorten en maten.

Zo is er een reeks institutionele voorwaarden voor je überhaupt aan een markt kan denken. Er zal eigendomsrecht moeten zijn, en dat moet, waar het land en onroerend goed betreft, zijn vastgelegd in kadasters; dat eigendomsrecht moet worden gehandhaafd. In de processen die zich binnen de instituties afspelen, kan nog veel meer misgaan. Als een producent ‘marktmacht’ heeft, betalen mensen te veel voor diens product en faalt de markt. Zonder mededingingsregels, geen goede markt.

Zijn aan de productie positieve of negatieve bijeffecten verbonden? De markteconomie kan er geen rekening mee houden en dus komt de verkeerde prijs tot stand. Scholing bijvoorbeeld, rendeert voor het individu: salaris hangt samen met opleidingsniveau. Maar scholing rendeert ook voor de samenleving: welvaartsgroei die groter is dan de inkomensgroei van de geschoolde individuen. Met dit positieve bijeffect houdt de markt geen rekening. Daarom moet scholing gesubsidieerd worden, net als bijvoorbeeld innovatie, en proberen overheden via het introduceren van een markt voor CO₂-emissierechten de prijs van het milieu zichtbaar te maken en te verwerken in de prijs van de goederen die mensen kopen.

Dan is er een hele categorie marktfalen die samenhangt met informatie. Dat gaat over jokken (over de boekhouding bijvoorbeeld, denk aan de reeks schandalen begin deze eeuw rond Ahold en Enron),

over tijdigheid (denk aan handel met voorkennis, informatie die de een eerder heeft dan de ander), en over asymmetrie (de een weet iets wel, de ander niet, bijvoorbeeld: vragen of een bedrijf uw huis wil verzekeren, maar er niet bij vertellen dat het in brand staat). Naast institutionele voorwaarden voor marktwerking, kan het feestje dus worden verpest door marktmacht, externe effecten en informatieproblemen. En deze opsomming is niet eens uitputtend.

“De economie die we willen, maken we vooreerst zelf door ons dagelijks economisch gedrag.”

Hoe hiermee om te gaan? Voor deze ‘technische’ kant van gewenst overheidsingrijpen hebben economen een elegante oplossing bedacht. Die bestaat in hoofdzaak uit een sequentie van vijf vragen die een beleidsmaker zich zou moeten stellen, los van politieke overwegingen:

1. Wat is het marktfalen?
2. Wat zijn de kosten van het marktfalen?
3. Wat zijn de opties voor overheidsingrijpen?
4. Wat kosten die opties, en welke is het voordeligst?
5. Zijn de kosten van het voorgenomen overheidsingrijpen lager dan de kosten van het marktfalen?

En als de beleidsmaker op vraag 5 volmondig “ja” kan antwoorden, moet hij dus ingrijpen.

De crises van de afgelopen jaren kunnen ook en vooral zo worden gezien: toen marktwerking ‘uit de mode’ raakte, is ook het krachtige

concept ‘marktfalen’ in de vergetelheid geraakt. De crisis is ook het gevolg van het nalaten door overheden van het bestrijden van marktfalen.

Overheid en politiek

Wij zijn zelf de belangrijkste sturende kracht in de economie. In alle rollen die we spelen in de economie – werk(nem)er, consument, spaarder – sturen we het economische proces wereldwijd. De belangrijkste vraag die we onszelf kunnen stellen bij al onze handelingen is daarom: doe ik het juiste? Of: geef ik zo het goede voorbeeld? Als we dat willen, worden de organisaties waar we werken beter, sturen we via de dagelijkse boodschappen de landbouw naar een duurzame koers, en laten we via ons spaargeld de bonusbanken krimpen en de banken met vaste bankierssalarissen groeien. Maar in de economie die we willen, spelen ook de overheid en de politiek een cruciale rol.

Het gaat bij overheid en politiek in de kern om drie functies. Hierboven stonden we stil bij de ‘technische’ rol van de overheid in het goed laten werken van markten. Marktfalen opsporen en repareren. Dit is politiek dan wel uit de mode, maar in de economie die we willen, is de overheid hier juist elke dag mee bezig.

De tweede functie is die van aanbieder van goederen en diensten. Dit zijn diensten, waarvoor geldt dat het marktfalen alleen goed kan worden bestreden door de markt helemaal uit te schakelen; de overheid neemt de rol van producent dan over. In de economie die we willen, is de kwaliteit hiervan hoger en zijn de kosten lager. De publieke sector mist echter discipline; in de publieke sector heerst

overheidsfalen. Jeugdzorg, scholen, politie, gemeentes, ouderenzorg, sociale werkplaatsen, gevangenissen – in alle sectoren is volop ruimte voor innovatie. Ik weersta (met moeite) de verleiding hier een apart stuk over te schrijven.

Sociale voorkeuren

De derde functie – en die is echt politiek – is het kiezen uit sociale voorkeuren. Ik beperk me nu tot twee majeure kwesties: inkomensverdeling en het perspectief op de wereld. De inkomensverdeling is een goed voorbeeld van een overheidsfunctie. Als individuen hebben we wel voorkeuren over de inkomensverdeling – scheef of juist recht – , maar die kunnen we met ons eigen gedrag niet of nauwelijks beïnvloeden. We kunnen ons eigen inkomen voor een groot deel bepalen (Hoeveel uur werken we per week? Investeren we ja dan nee in scholing?), maar dat van anderen niet. Het is de politiek die via belasting- en premieheffing, het verstrekken van uitkeringen, en het vaststellen van subsidies en prijzen in de publieke sector in hoge mate de inkomensverdeling bepaalt. Burgers oefenen hierop invloed uit via de vertegenwoordigende democratie.

Inzake de inkomensverdeling zijn de voorkeuren in Nederland zowel in de tijd als binnen het politieke spectrum opvallend stabiel: de economie die we willen, is egalitair. Aan de inkomensverdeling in Nederland is – anders dan in veel andere landen, met name de Verenigde Staten en Groot-Brittannië – de afgelopen twintig jaar dan ook weinig veranderd. Anti-belastingpartijen kent Nederland niet. Armoede wordt bestreden, ongeacht de politieke kleur van het kabinet. Ik zeg niet dat er geen verschillen zijn tussen SP en VVD, maar de overeenkomsten tussen beide tegenpolen zijn nuchter beschouwd groter.

Op andere écht politieke onderwerpen – onderwerpen die de handelingsruimte van het individu ver overstijgen – is de verdeeldheid juist groot. De gemene deler bij veel onderwerpen is geografisch. De hamvraag is: hoe internationaal georiënteerd is Nederland? Immigratie, ontwikkelingssamenwerking, Europa en de euro, vechten en trainen in Irak, Afghanistan of Noord-Afrika – het zijn op de keper beschouwd allemaal kwesties die gaan over de positie van Nederland in de wereld.

In de economische praktijk van alledag is het antwoord helder: Nederland is zeer internationaal georiënteerd. Veel internationale handel; een grote zee- en luchthaven; honderden miljarden pensioengeld belegd in het buitenland; grote directe investeringen van Nederlandse bedrijven in het buitenland en vice versa. Een flink deel van onze welvaart hangt samen met deze internationale oriëntatie.

In theorie zou Nederland met de rug naar het buitenland kunnen gaan staan, en gezellig autarkisch worden. Maar alleen al gezien het bijbehorende welvaartsverlies is dat niet verkieselijk. De economie die we willen, is internationaal georiënteerd. Hiermee is niet gezegd dat elk internationaal verzoek om hulp, steun of geld gehonoreerd moet worden, of dat elke immigrant zich zonder meer in Nederland zou mogen vestigen – we zijn gekke Ingrid niet – , maar wel wat de grondpositie moet wezen: de blik niet naar binnen maar juist naar buiten gericht.

Oude kennis voldoet nog steeds

De economie die we willen, concludeer ik, kunnen we bouwen op de kennis die de afgelopen eeuwen over economie is opgebouwd. De

economie die we willen, maken we vooreerst zelf door ons dagelijks economisch gedrag. De overheid houdt scherp oog op marktfalen en marktwerking en versterkt de discipline in de publieke sector. Dit voert tot een ambitieuze hervormingsagenda voor de komende jaren, onder meer rond financiële instellingen, wonen, hoger onderwijs en pensioenen. De politiek bewaakt de gelijkheid van de inkomensverdeling en handelt met een open blik op de positie en belangen van Nederland in de wereld. Maar misschien wilt u wel heel iets anders.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. Robert L. Heilbroner (1953). *The Worldly Philosophers: The Lives, Times and Ideas of the Great Economic Thinkers*. New York: Simon and Schuster.
2. Paul Krugman (1994). *Peddling Prosperity: Economic Sense and Nonsense in the Age of Diminished Expectation*. New York: W.W. Norton.
3. Daniel Kahneman (2011). *Thinking, Fast and Slow*. London: Allen Lane.

3. De Grote Nivellering

Mathijs Bouman

Hoe zouden we in 2050 terugkijken op de staat van verwarring onder economen anno 2012 en de waarde van de economische wetenschap? Volgens Mathijs Bouman zal de opgebouwde kennis van vandaag zijn nut blijven bewijzen. De naïviteit in beleidsvoering gaat snel overboord. Maar de oude kennis voldoet in 2050 nog best. Wel zal, terugkijkend, blijken dat de crisis een bron is geweest voor een andere kijk op de moderne financiële sector en betere modellen.

Het is nieuwjaarsdag 2050. De eeuw is halverwege. Overal in de digitale media verschijnen terugblikken op de eerste helft van de eenentwintigste eeuw. Experts komen aan het woord, vitale senioren vertellen over hun leven in de afgelopen vijftig jaar. Hoe is de maatschappij veranderd? Hoe de wetenschap, de politiek, de economie?

Over dat laatste zijn de experts en ervaringsdeskundigen het eens: de economische omstandigheden zijn voor de meeste wereldburgers enorm verbeterd. Het aantal mensen met honger, kinderen zonder scholing, huishoudens onder de absolute armoedegrens, is in een halve eeuw gedecimeerd. Er zijn nog wel gebieden waar diepe armoede heerst – meestal als gevolg van dictatuur of burgeroorlog. Maar in de meeste voormalige ontwikkelingslanden heeft zich een grote, relatief welvarende middenklasse ontwikkeld. Dat is het geval in Azië en Latijns-Amerika, maar ook in grote delen van Afrika. De wereld is niet meer onder te verdelen in noord en zuid, rijk en arm, eerste en derde wereld. Er heeft een grote mondiale nivellering

plaatsgevonden. Dat is het verhaal van de eerste helft van de eenentwintigste eeuw.

En de kredietcrisis van 2008 of de eurocrisis van 2011? Het zijn verhalen in de kantlijn, anekdotes. Door deze opeenvolgende financiële crises kwam de mondiale nivellering wel veel sneller op gang. Het Westen raakte de voorsprong sneller kwijt dan bij de eeuwwisseling nog was voorspeld. Opkomende economieën sprongen gretig in het gat dat de schulden crisis sloeg. Maar meer dan een paar alinea's in de artikelen en een paar scènes in de filmpjes over de eerste vijftig jaar, krijgen de schulden crises niet.

Geen ander paradigma

Economen doen in de digitale kranten van 2050 een poging om de 'Grote Nivellering' te verklaren. Daarbij putten ze uit verrassend oude economische theorieën en onderzoeken. Uit het werk van de Robert Solow, een Nobelprijswinnaar uit het midden van de twintigste eeuw, weten ze dat sparen en investeren leidt tot economische groei. Dat was precies de strategie die veel landen in Azië volgden om de economie op een sneller groeipad te zetten. De laat twintigste-eeuwse econoom Paul Romer had laten zien hoe investeringen in kennis en nieuwe technologie zorgen voor groei, en hoe landen van elkaar kunnen leren. De meeste groeisucessen van de eenentwintigste eeuw zijn in de kern gebaseerd op zulke imitatie en *reverse engineering*, schrijven de economen in hun artikelen.

Anderen leggen de nadruk op de voedingsbodem waarop de investeringen en nieuwe kennis tot wasdom konden komen. Een combinatie van een goedwerkend juridisch systeem met duidelijk geformule-

leerde, afdwingbare eigendomsrechten, en vrije markten met vrije ondernemers, is essentieel om een economie te laten groeien. In 2002 schreef de toen al tachtig jaar oude econoom William Baumol het boek *The Free Market Innovation Machine*, waarin hij dit wonder van welvaartgroei zonder overheidsinmenging beschrijft, met ongeveer dezelfde opgetogen verbazing als Adam Smith dat ruim 220 jaar eerder deed.

Er is geen nieuw economisch paradigma of wetenschappelijke omwenteling voor nodig om het verhaal van de Grote Nivellering te vertellen. Economen hebben de kennis daarvoor al minstens een halve eeuw in huis. Het was de tóepassing van die wetenschap door politici en beleidsmakers, waar het voor de Grote Nivellering steeds mis ging.

Nieuwe modellen

Toch was de economische wetenschap aan het begin van de eeuw in crisis geweest. Economen werd verweten dat ze de financiële crisis niet hadden voorzien, dat ze in hun theorieën en wiskundige modellen te weinig rekening hielden met de irrationele kanten van mens en markt, dat ze te veel hadden vertrouwd op het marktmechanisme en te weinig op de rol van toezicht. Men zag economen aan het begin van de eeuw als meteorologen die rustig weer prima voorspellen, maar een orkaan niet aan zien komen. Vooral een orkaan op de financiële markten konden ze slechts met terugwerkende kracht ‘voorspellen’.

De verwijten waren niet helemaal terecht, want een flink aantal economen had voor de kredietcrisis uitbrak, wel degelijk de alarm-

bel geluid. Maar de grote lijn klopte wel: kennis over de werking van financiële markten schoot tekort, adviezen over bevordering van financiële stabiliteit waren simplistisch en de invloed van menselijke tekorten, als afgunst, inhaligheid, egoïsme en kortzichtigheid, op de financiële sector was nauwelijks onderzocht.

“Het grootste gemis was dat economen het overzicht op de financiële markten kwijt waren geraakt.”

Maar het grootste gemis was dat economen het overzicht op de financiële markten kwijt waren geraakt. Die markten waren zo ingewikkeld en verknoot geraakt, dat de oude lineaire verbanden niet meer golden. Het ene moment werd een grote schok moeiteloos door het financiële systeem opgevangen, het volgende moment zorgde een kleine schok voor een systeemcrisis. In die schijnbare chaos konden economen aan het begin van de eeuw geen regelmaat ontdekken.

Er waren nieuwe modellen nodig, nieuwe manieren om naar de financiële sector te kijken. Als een evoluerend, organisch geheel, bijvoorbeeld, een clustering van met elkaar verbonden cellen die zich aanpassen aan de omstandigheden. Modellen geleend van evolutiebiologie en epidemiologie bleken hiervoor bruikbaar dan die van de traditionele economie.

De nieuwe generatie economen die ermee aan de slag ging, had niet de ambitie om de volgende financiële crisis te voorspellen. Integendeel: de eerste les van de nieuwe modellen was dat de moderne

financiële sector fundamenteel onvoorspelbaar was. Maar de kennis kon wel worden gebruikt om de kans op excessen en crises te verminderen, om gevaren vroeg te signaleren en structurele zwaktes in het financiële systeem op te sporen.

Ook in de decennia na de kredietcrisis zouden er zeepbellen ontstaan en weer knappen. Maar de nieuwe economische theorieën hadden de mondiale financiële sector wel robuuster gemaakt, en het besmettingsgevaar flink verminderd. Mede daardoor kon de welvaart in opkomende economieën verder stijgen. Misschien was de Grote Nivellering, het hoofdverhaal van de halve eeuw, op die manier wel te danken aan de crises van 2008 en 2011.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. William J. Baumol (2002). *The Free Market Innovation Machine*. Princeton NJ: Princeton University Press.
2. Charles P. Kindleberger (1978). *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*. New York: Basic Books.
3. M. Mitchel Waldrop (1992). *Complexity; The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*. New York: Simon & Schuster.

4. Het gapende gat tussen echte organisaties en organisaties waar economen over dromen

Arjen van Witteloostuijn

De hang naar pure theorie onder economen heeft de economie van organisaties en arbeidsomstandigheden gemaakt tot een keizer met weinig kleren. Die houding heeft niet alleen een verwrongen beeld van organisaties opgeleverd, maar ook beleid dat weinig effectief is, aldus Arjen van Witteloostuijn. Wil de economische wetenschap vooruitgang boeken, dan is een multidisciplinaire benadering onontkoombaar. De organisatie-economie moet over echte organisaties en echte mensen gaan.

De homo economicus en de vrije markt bestaan niet. Toch is de economische theorie van rationele individuen en vrije markten een imposant intellectueel bouwwerk met verbazingwekkend veel maatschappelijke invloed. Het vreemde feit doet zich voor dat in de pure theorie organisaties een bijrol vervullen. Organisaties zijn echter alom vertegenwoordigd: moderne samenlevingen staan stijf van een enorme hoeveelheid organisaties in allerlei soorten en maten. En hier gaat het mis.¹ De economie van organisaties is een keizer met weinig kleren.

Economische theorieën van organisaties zijn buitengewoon steriel en daardoor gevaarlijk eenzijdig. In deze theorieën is de homo economicus springlevend. Prikkelwerking is het toverwoord. De bekendste economische organisatietheorie is die van Fama, Jensen en

Meckling. Daarin opereren zelfzuchtige agenten en principalen. Die principalen zijn bazen die alles op alles moeten zetten om die onbetrouwbare agenten in het gareel te houden. Dat gaat gepaard met op prestaties gebaseerde ‘incentives’ en op wantrouwen geënte ‘governance’. Waar dat toe leidt, hebben de misdragingen in de financiële wereld inmiddels ten overvloede duidelijk gemaakt.

Andere economische organisatietheorieën benadrukken andere elementen, zoals contracten of transacties, maar zijn op hetzelfde drijfzand van de opportunistische homo economicus gebouwd. Het is hoog tijd dat het wankel bouwwerk van economische organisatietheorieën drastisch wordt gerenoveerd. Daarbij moeten twee andere species worden ingezet: de *homo psychologicus* en de *homo sociologicus*. Dat had Keynes (1936) heel goed begrepen, en dat is messcherp aangetoond door Herbert Simon (1947).

Echte mensen in echte organisaties

Zonder een deugdelijk begrip van het ‘echte’ gedrag van ‘echte’ mensen in ‘echte’ organisaties scheppen economen die over organisaties praten en denken, een hersenspindel dat beleidsvoorstellen produceert die in de praktijk desastreus uitpakken. In de psychologische en sociologische organisatieliteratuur sterft het van de theoretische inzichten die tot inspiratie kunnen dienen bij het werken aan het realiseren van substantiële vooruitgang in de organisatie-economie (Lammers, 1983). Met deze inzichten worden jaar in jaar uit en kwartaal op kwartaal managementbladen zoals de *Academy of Management Journal*, *Administrative Science Quarterly*, *Journal of Management Studies*, *Organization Science* en *Strategic Management Journal* gevuld. Toch is de afstand tussen dat deel van de bedrijfs-

kunde en de economische wetenschappen verbazingwekkend groot. In dit korte opstel beperk ik mij tot de staccatobespreking van twee voorbeelden die – hopelijk – aantonen dat een serieuze multidisciplinaire uitbouw van de deeldiscipline organisatie-economie van groot belang is voor de toekomst van de economische wetenschappen. Deze twee voorbeelden betreffen de psychologische inzichten omtrent teamgedragingen en de sociologische analyse van controleverlies.

Psychologie

De psychologische literatuur omtrent teamgedragingen is rijk. Een voorbeeld is de theorie van attractie, selectie en attritie (Boone, Van Olffen, Van Witteloostuijn & De Brabander, 2004). Mensen gaan graag om met mensen op wie zij lijken. Daarom functioneren topmanagementteams van organisaties vaak als kloonmachines. Juist de topmanager die het minst lijkt op zijn (het zijn bijna alleen mannen) collega's, heeft de grootste kans om te vertrekken – vrijwillig of gedwongen. De vacature wordt meestal opgevuld met een kandidaat die meer op het zittende team lijkt. Daarom zijn topmanagementteams opvallend homogeen samengesteld; en daarom is het succes van beleid ter bevordering van diversiteit dat is gebaseerd op zelfregulering, buitengewoon gering. De keerzijden van teamhomogeniteit zijn groepsdenken en creatieve armoede. Wat dat uiteindelijk doet met de organisatie, wordt bloemrijk beschreven in de necrologieboeken van het oude ABN Amro (Smit, 2008) en het verdwenen Bear Stearns (Cohan, 2009). De foto's van de raden van bestuur van deze en andere financiële instellingen spreken boekdelen.

Sociologie

De sociologische analyse van controleverlies is gebaseerd op de fundamentele communicatietheorie van Barlett (1920). Het fluister-spel dat op kleuterscholen wordt gespeeld, maakt de onderliggende intuïtie duidelijk. Elke keer dat een verhaal in het oor van de volgende kleuter wordt gefluisterd, treedt een vertekening op. Daarom lijkt het verhaal dat aan het einde van de kring hardop wordt verteld, nauwelijks op dat wat de eerste kleuter in het oor van haar of zijn buurmeisje of -jongen heeft gefluisterd. In organisaties ondergaan communicatiestromen een vergelijkbare sequentie van vertekeningen (Van der Mandele en Van Witteloostuijn, 2012).² Deze verstoringende effecten zijn sterker in complexere en grotere organisaties. Op den duur heeft het topmanagement nauwelijks nog weet van wat werkelijk plaatsvindt op de werkvloer. De illusie van controle is een façade waarachter dramatisch controleverlies schuil gaat. Ook hier vormen de neergangbeschrijvingen van ABN Amro (Smit, 2008) en Bear Stearns (Cohan, 2009) overtuigende illustraties. Rijkman Groenink en Jimmy Cayne bleken niet of nauwelijks op de hoogte van het risico dat was geassocieerd met de financiële innovaties waarmee hun banken zoveel geld leken te verdienen.

“De economie van organisaties is een keizer met weinig kleren.”

Brede blik

Deze twee voorbeelden geven aan hoe rijk de economie kan zijn als de beoefenaren ervan de moeite nemen om over de schutting van het eigen territorium te kijken. Met zo’n brede blik neemt niet alleen de

rijkdom van het vak toe, maar ook de effectiviteit van beleid. Economen hebben te lang gedroomd over perfecte organisaties, waarin prikkels werken zoals leerboeken dat voorstellen, arbeid en kapitaal soepel vervangbaar zijn, en aandeelhouders, managers en CEO's geen last hebben van normale vertekeningen in menselijke gedragingen. De organisatie-economie van dit moment (Van Witteloostuijn, 2010) leert echter dat echte vooruitgang pas wordt geboekt als het vak zich bekommert om de analyse van het echte gedrag van echte mensen in echte organisaties.

Voetnoten

1. Hiermee is niet gezegd dat het altijd en overal misgaat – zeker niet. Ook veel economen zagen de crisis aankomen (Van Witteloostuijn, 1999); en niet alle economische theorieën gaan uit van de homo economicus (zie bijvoorbeeld Frey, 1997).
2. De consequenties van deze veronderstelling zijn deels uitgewerkt in een ondergewaardeerd artikel van Williamson uit 1967.

Referenties

Bartlett, F.C. (1920). Some Experiments on the Reproduction of Folk-Stories. *Folklore* 31: 30-47.

Boone, C., Olffen, W. van, Witteloostuijn, A. van & Brabander, B. De (2004). The Genesis of Top Management Team Diversity: selective turnover within management teams in the Dutch newspaper publishing market in 1970-1994. *Academy of Management Journal* 47: 633-656.

Cohan, W.D. (2009). *House of Cards: A Tale of Hubris and Wretched Excess on Wall Street*. New York: Doubleday.

Frey, B.S. (1997). *Not Just for the Money: An Economic Theory of Personal Motivation*. Cheltenham: Edward Elgar.

Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: MacMillan.

Lammers, C.J. (1983). *Organisaties vergelijkenderwijs*. Utrecht: Het Spectrum.

Mandele, H. van der & Witteloostuijn, A. van (2012). *Free to Fall: Why All Organizations Must Fail, Ultimately*. Cheltenham: Edward Elgar (te verschijnen).

Smit, J. (2008). *De prooi: blinde trots breekt ABN AMRO*. Amsterdam: Prometheus.

Simon, H.A. (1947). *Administrative Behavior*. New York: Free Press.

Williamson, O.E. (1967). Hierarchical Control and Optimum Firm Size. *Journal of Political Economy* 75: 123-138.

Witteloostuijn, A. van (1999). *De anorexiastrategie: over de gevolgen van saneren*. Amsterdam / Antwerpen: De Arbeiderspers.

Witteloostuijn, A. van (2010). "This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly" by C.M. Reinhart & K.S. Rogoff (boekbespreking). *Administrative Science Quarterly* 55: 522-525.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. John Maynard Keynes (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: MacMillan.
2. Chris Lammers (1983). *Organisaties vergelijkenderwijs*. Utrecht: Het Spectrum.
3. Herbert Simon (1947), *Administrative Behavior*. New York: Free Press.

5. De homo economicus voldoet nog steeds

Steven Brakman

Economen proberen de werkelijkheid te vangen in modellen waarbij rationaliteit een grote rol speelt. De gedragseconomie zet grote vraagtekens bij deze benadering. Voor Steven Brakman is het nog te vroeg om de homo economicus ten grave te dragen. Het gevaar van gedragseconomie is dat het bij weetjes blijft. Hoe kunnen deze weetjes in modellen een verbindend inzicht opleveren?

Modellen zijn versimpelingen van de werkelijkheid. De vraag ‘klopt het model?’, is dan ook een verkeerde. Geen enkel model ‘klopt’ in de betekenis dat het de werkelijkheid volledig beschrijft en perfecte voorspellingen kan doen. Dit geldt voor natuurkundigen even goed als voor economen. Natuurkundigen hebben indrukwekkende modellen ontwikkeld die de natuur om ons heen goed, maar niet perfect, beschrijven. De discrepanties tussen de modeluitkomsten en de waarnemingen van het heelal wijzen, bijvoorbeeld, in de richting van het bestaan van ‘donkere materie’. Maar dit is eigenlijk een benaming voor datgene wat wij nog niet goed begrijpen. Alle wetenschappelijke disciplines worstelen met deze onvolledige modelbeschrijvingen van de werkelijkheid, en bij het maken van voorspellingen worden er dus per definitie fouten gemaakt; er is maar één model dat precies klopt en dat is de werkelijkheid zelf. Dit betekent niet dat er geen goede en slechte modellen bestaan. Goede modellen geven een betere of meer omvattende verklaring van de werkelijkheid dan minder goede modellen. Gelukkig kunnen wetenschappers gebruik-

maken van een groot arsenaal aan statistische testen, waardoor wij in staat zijn het kaf van het koren te scheiden.

Denkfouten uit verleden

De modelbouw staat niet stil en vaak wordt grote vooruitgang geboekt als het verschil tussen waarnemingen en de modelvoorspellingen te groot wordt. Economische crises zijn bij uitstek gebeurtenissen waardoor modelgebreken aan het licht komen. In de jaren dertig van de vorige eeuw onderging de wereldeconomie een zware depressie. Volgens de gebruikelijke inzichten uit die tijd moesten, om een recessie tegen te gaan, de lonen en prijzen omlaag. Grote werkloosheid ontstaat doordat men te weinig verkoopt en mensen moet ontslaan. Door de lonen te beperken zijn bedrijven in staat de prijzen van de goederen te verlagen en neemt de vraag weer toe. De overheid kan in deze visie behulpzaam zijn door belemmeringen die dergelijke prijsdalingen in de weg staan, weg te nemen, bijvoorbeeld door de invloed van de vakbeweging op de lonen te verminderen of door een vaste wisselkoers los te laten waardoor een land goedkoper kan worden ten opzichte van het buitenland.

“Zonder een goed alternatief is het nog te vroeg de homo economicus ten grave te dragen.”

De Engelse econoom John Maynard Keynes (1883-1946) maakte korte metten met deze visie door erop te wijzen dat bovenstaande oplossing een fundamentele fout herbergt. Immers, wat gebeurt er als alle bedrijven tegelijk de lonen verlagen? Het resultaat is een al-

gemene vraaguitval waardoor er, ondanks de prijsverlagingen, geen product extra wordt verkocht. Een bedrijf denkt met een loondaling de kosten te verlagen waardoor de prijzen omlaag kunnen, maar men vergeet dat lonen ook de koopkracht bepalen. Voor een individueel bedrijf is het standaardrecept misschien een oplossing om de kosten te verlagen, maar als alle bedrijven gelijktijdig de lonen verlagen volgt een economische depressie. De kortste uitleg van de theorie van Keynes is overigens afkomstig van de Nederlandse econoom Jan Pen (1921-2010): “Elke prijs is ook inkomen.” De kern is dat het in stand houden van een afzetmarkt cruciaal is bij de bestrijding van een recessie. Dankzij Keynes wordt rekening gehouden met de gevolgen van het gedrag van individuen op de economie als totaal.

...en in het heden

De huidige zware recessie, die al duurt vanaf 2008, roept de vraag op of er opnieuw zwakke plekken in het economisch denken aan het licht zijn gekomen. Volgens een nieuwe groep economen is dat inderdaad het geval: de gedragseconomen (*behavioral economists*).

Traditioneel gaan economen uit van rationeel gedrag. Iedereen in de economie neemt steeds en op elk moment de best denkbare beslissing; elke mogelijkheid tot winst wordt aangegrepen. Men is volledig op de hoogte van de mogelijkheden die de markt biedt en daar wordt optimaal gebruik van gemaakt. Voor een belangrijk deel is de huidige crisis echter te wijten aan consumenten en bedrijven die zich op onverantwoordelijke wijze in de schulden hebben gestoken en bankiers die dit maar al te graag hebben gefinancierd; volgens de gedragseconomen heeft men zich niet-rationeel gedragen. Voor deze economen is de psychologie een belangrijke inspiratiebron. Psychologen heb-

ben in talloze experimenten laten zien dat deze rationele mens niet bestaat. Voor een traditionele econoom, die van rationaliteit uitgaat, heeft een huis een objectieve waarde. De gedragseconomen hebben echter laten zien dat het verschil maakt of de vraagprijs voor dat huis een miljoen is of slechts 500 duizend euro. In het eerste geval zijn kopers geneigd een hoger bod uit te brengen dan in het laatste geval. Voor de traditionele economie is dit een probleem omdat het huis een objectieve waarde heeft op de huizenmarkt en een rationele koper volledig op de hoogte is van de marktomstandigheden; het maakt dan niet uit of de verkoper een hoge of lage vraagprijs hanteert.

Ook is aangetoond dat bij een keuze tussen twee mogelijkheden het uitmaakt of de keuze wordt geformuleerd in positieve of in negatieve termen. Welke investering is beter? Eén waarbij er een '10% kans op verlies is' of één waarbij er '90% kans op winst is'? Uit experimenten blijkt dat men vaak voor het laatste kiest, terwijl er geen verschil is. Ook blijkt dat mensen langer over een probleem nadenken als eerst gevraagd wordt de wenkbrauwen te fronsen, of dat iemand tevredener is over het eigen (investerings-)gedrag als gevraagd wordt eerst een glimlach op te zetten voordat een oordeel wordt uitgesproken. Uit experimenten als deze blijkt dat de bij economen zo populaire rationele economische *agent* in de werkelijkheid – of beter gezegd, in het psychologische laboratorium – niet bestaat en men zich bij keuzes door allerlei, ogenschijnlijk, bijkomende zaken laat beïnvloeden.

Een weetjesschap?

Door de huidige economische crisis is de status van de gedrags-economen behoorlijk toegenomen. De zeepbel op de Amerikaanse

huizenmarkt, het gedrag van bankiers, het gemak waarmee men schuld is aangegaan; het financiële kuddegedrag kan voor een deel met bovenstaande, uit de experimentele psychologie aangedragen, inzichten worden verklaard.

Er wordt tegenwoordig ook vaak gezegd dat in de economie geen rekening wordt gehouden met ‘de echte mens’. Het probleem met de gedragseconomie is echter dat er *te veel* verklaringen zijn. De recente bestseller *Thinking Fast and Slow* (2011) van de winnaar van de Nobelprijs voor de economie Daniel Kahneman is daarvan een goed voorbeeld. Het boek staat vol met prachtige voorbeelden (een paar ervan heb ik hierboven aangehaald) waaruit blijkt dat mensen op niet-rationele wijze handelen. Het blijven echter slechts interessante psychologische ‘weetjes’ die niet worden omgezet in een meer omvattende en vooral samenhangende theorie. Het laatste is voor de economische wetenschap van cruciale betekenis; men zoekt naar een bindend principe (de rationele aardbewoner) van waaruit men de wereld kan beschrijven en verklaren, ook al is die verklaring onvolledig. Om de bekende geograaf Michael Storper te parafraseren: *‘Economists are the kings and queens of generality, whereas behavioral economists are the kings and queens of specificity and particularity.’* Het wordt dan ook tijd dat de gedragseconoom haar psychologisch laboratorium verlaat en in de wereld van de economische modelbouw laat zien dat de gedragseconomie tot een nieuw verbindend inzicht voert en geen verzameling van loshangende ‘weetjes’ is. Bovendien roept die grote verzameling aan ‘weetjes’ de vraag op of de optelsom van al die invloeden waaraan wij blootstaan zich niet goed laat beschrijven door de rationele economische *agent*. Zonder een goed alternatief is het nog te vroeg de homo economicus ten grave te dragen.

Referenties

Kahneman, D. (2011). *Thinking Fast and Slow*. London: Alan Lane Press.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. Paul Krugman (1994). *Peddling Prosperity: Economic Sense and Nonsense in the Age of Diminished Expectation*. New York: W.W. Norton.
2. Avisnash Dixit & Victor Norman (1980). *Theory of International Trade*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Elhanan Helpman & Paul Krugman (1985). *Market Structure and Foreign Trade*. Cambridge MA: MIT Press.

6. De toekomst is aan de brede econoom

Arjo Klamer en Deirdre McCloskey

Arjo Klamer en Deirdre McCloskey pleiten voor een fundamentele herbezinning op het vak. De economie als ingenieurswetenschap doet de werkelijkheid geweld aan en levert geen grip op de maatschappelijke problemen om ons heen. Zij tonen studenten daarom economie als een gesprek en leren hen welke argumenten, maar ook welke metaforen welk inzicht geven in het complexe beest dat economie heet. De toekomst is aan brede economen die in gesprek gaan met andere wetenschappen.

Dubieuze kennis

Universiteiten en scholen leven van de overdracht van kennis. De overdracht van economische kennis wordt echter een lastig verhaal wanneer de bestaande economische kennis dubieus is. Wat te doen als de gebeurtenissen de bestaande kennis ontregelen en door de war halen?

Die vraag overviel de economen in de voormalige communistische landen toen in 1989 de muur neerkwam die hen scheidde van het westen. In één klap was hun marxistische economie achterhaald en moesten zij zich omscholen in de westerse economie, die wij het beste kunnen duiden als Samuelsoniaanse economie. Toen in de jaren vijftig het handboek van Paul Samuelson het decennialang toonaangevende boek van Alfred Marshall verving, was dat een duidelijk signaal van een wetenschap die in de war was door de crisis van de jaren dertig. Samuelson definieerde economie als een wetenschap

van schaarste in navolging van de Brit Lionel Robbins, stelde de economie voor als een instrumentele wetenschap in dienst van beleid, zoals de Nederlander Jan Tinbergen het had bedacht, en stelde de vraag- en aanbodcurven, zoals Marshall die introduceerde, centraal in het onderwijs.

Economen in verwarring

De tijd is nog niet rijp voor een gelijksoortige ingrijpende omwenteling. Het fort van de gangbare economie met haar modellen en geavanceerde technieken blijft fier overeind staan. We zien geen grote scheuren en weinig verwarring. Toch zou het ons niet bevreedden als de omwenteling in aantocht is.

“Eenzijdige aandacht voor wiskundige en econometrische funderingen van de wetenschap dreigt het autisme van economen in de hand te werken.”

De recente economische gebeurtenissen geven te denken. In tegenstelling tot gangbare theorieën van efficiënte markten, blijkt het huidige financiële systeem fragiel, min of meer als de lange tijd verguisde en vergeten Hyman Minsky had betoogd. Twijfels nemen toe over het vermogen van economen om de ontwikkelingen door te hebben, laat staan voor te zijn. Gedragseconomen en experimentele economen leggen de tekortkomingen van de gangbare veronderstelling van rationeel gedrag bloot; *freakonomics* laat zien hoe leuk de resultaten kunnen zijn van statistisch onderzoek zonder al te veel theorie. Waar gaat dit alles heen?

Economie als gesprek

Wij hebben daar zo onze gedachten over. In ons handboek *The Economic Conversation* (te verschijnen) tonen we economie als een gesprek, of beter nog, een aantal gesprekken. Studenten leren economie als een vertoog en leren welke argumenten maar ook welke metaforen welk inzicht geven in dat complexe beest dat economie heet. We stuiten op grote weerstand bij collega's die hechten aan het aura van de economische wetenschap als een soort natuurwetenschap. Maar hoe aantrekkelijk de focus op het methodische van de economische benadering ook moge zijn, hoe stevig de mathematische exactheid ook oogt, en hoe hard een op empirie en feiten berustende wetenschap ook aanvoelt, wij willen wijzen op de overdaad aan bewijs dat economie buiten de ivoren toren een ander verhaal is, en dat de wetenschappelijke inbreng van een Samuelsoniaanse econoom zeer beperkt is. Eenzijdige aandacht voor wiskundige en econometrische funderingen van de wetenschap dreigt het autisme van economen in de hand te werken en de maatschappelijke betekenis van de economische wetenschap te ondermijnen.

Let wel, we zijn niet vies van degelijk theoretisch en empirisch onderzoek. We wijzen op de eenzijdigheid in de praktijk en de instructie van de economische wetenschap. Die eenzijdigheid vraagt om problemen. Zoals het probleem van politici die gaan vragen waar al die fondsen voor deze wetenschap goed voor zijn. Dan zal blijken hoe groot de arrogantie van onze wetenschap is, want een wetenschappelijk gefundeerde indicatie van het rendement van de investeringen in onze wetenschap is er niet. Wat doet al het onderzoek voor de economische groei? Wie zal het zeggen?

Rijkere economie

Wij pleiten voor een herwaardering van het historisch besef in onze instructie. In ons huidige werk zijn we in gesprek met klassieke economen zoals Adam Smith en Aristoteles. In dat gesprek zijn we bezig de Samuelsoniaanse economie op haar kop te zetten. Kijken we voorbij de prijs en de transactie, dan ontwaren we een wereld van allerlei waarden die mensen en organisaties op allerlei manieren realiseren. We zien hoe cruciaal de cultuur was van bijvoorbeeld zeventiende-eeuws Nederland voor haar economische ontwikkeling toen.

We zijn er inmiddels van overtuigd dat we voorbij preferenties moeten kijken om de deugden te onderscheiden die het economisch gedrag bepalen. In Samuelsoniaanse economie draait de redenering om het prudente van het economisch gedrag. De figuur MaxU (zoals wij het Samuelsoniaanse individu noemen) is alleen geïnteresseerd in het maximaliseren van zijn nut onder calculeerbare beperkingen. Voor een instrumentele benadering is die aanpak zeer geschikt.

In de werkelijkheid zijn ondernemers, handelaars en consumenten voortdurend bezig met wat ze belangrijk vinden, met hun waarden dus. Of het nu gaat om het kopen van een auto, de beslissing om een bank over te nemen, of om Griekenland te redden, de beslissers hebben een heel andere kennis nodig dan de instrumentele kennis die Samuelsoniaanse economen leveren. Daarom zien we in de bedrijfswetenschappen steeds meer aandacht voor waarden, voor het narratief, voor cultuur en voor leiderschap.

Willen wij algemene economen de boot niet missen, dan is een heroriëntatie nodig op een andersoortige kennis. We zouden er goed

aan doen het gesprek aan te gaan met niet alleen de bedrijfswetenschappen maar ook de geesteswetenschappen en andere sociale wetenschappen. En dan zal het niet lang duren voor we ons realiseren dat ook het onderwijs heel anders moet.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:
Arjo Klamer

1. John Maynard Keynes (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: MacMillan.
2. Aristoteles (1999). *Ethica Nicomachea*. Groningen: Historische Uitgeverij.
3. John R. Hicks (1939). *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*. Oxford: Clarendon Press.

Deirdre McCloskey

1. Mancur Olson (1965). *The Logic of Collective Action - Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge MA: Harvard University Press.
2. Albert O. Hirschman (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge MA: Harvard University Press.
3. Armen A. Alchian & William R. Allen (1969). *Exchange and Production Theory in Use*. Belmont CA: Wadsworth Pub. Co.

Deel 2

Een prachtvak.

Maar hoe moet het onderwijs er uit zien?

7. Minder wiskunde, meer economie gevraagd

Wim Boonstra

Bankeconoom Wim Boonstra bespeurt dat er in de beoefening van economie weinig aandacht wordt besteed aan het realisme van de veronderstellingen van economische modellen. Het belang van instituties raakt in de versimpeling van het wereldbeeld ondergesneeuwd. Ontwikkeling van economische intuïtie voor wat belangrijk en relevant is moet terugkeren in het economieonderwijs, van middelbare school tot universiteit.

Zoals vele vakgenoten werd ook ik overvallen door de financiële crisis van 2007-2008. Menig econoom heeft voorzien dat zich steeds meer onevenwichtigheden in de wereldeconomie opeenstapelden. Slechts weinigen hebben echter onderkend dat er zich een crisis van ongekende proporties aandiende. Tot op de dag van vandaag is het nog steeds niet volledig helder hoe deze crisis zich onder de ogen van beleidsmakers, toezichthouders, academici en bankiers kon ontwikkelen. Economen hebben dus wat uit te leggen.

Leidende aannames

Als praktiserend econoom in het bankwezen heb ik nooit veel affiniteit gehad met de richting die de economische wetenschap de afgelopen decennia is ingeslagen. Een te groot aantal specialisten en het geleidelijk verdwijnen van de generalist, leidt tot een verschraling van het debat. Een naar mijn mening al te grote nadruk op een modelmatige benadering van de economie ontnemt vaak het zicht op

de werkelijkheid. Waar die werkelijkheid te weerbarstig was, worden de data soms net zolang gemasseerd totdat de aldus gecreëerde schijnrealiteit in modellen kon worden gevat. Het Centraal Planbureau (CPB), dat ik overigens een prachtige instelling vind en waar ik veel respect voor heb, is ook enkele malen in die valkuil getrapt. Mooie voorbeelden zijn een notitie over de gevolgen van de Duitse eenwording in 1990, waar de uitkomsten al gedetermineerd waren door de veronderstelling dat de ontwikkeling van de loonkosten per definitie die van de arbeidsproductiviteit volgt. Terwijl het probleem nu juist was dat zij dat in de voormalige DDR niet deden. Meer recent is de studie naar de gevolgen van de vergrijzing uit 2006, waar de soms politiek gekleurde aannames – zoals het belang van belastingneutraliteit – de uitkomsten al verregaand verklaarden (CPB, 2006). Wat ik in de loop der tijd vooral heb geleerd van dergelijke studies, is eerst te kijken naar wat in de veronderstellingen al is vastgelegd. Eigenlijk zou iedere studie een expliciete analyse moeten bevatten van de aannames en de robuustheid van de uitkomsten voor veranderingen daarin.

Versimpeld wereldbeeld

Verder is het wereldbeeld van veel economen in de loop der tijd nogal versimpeld. Consumenten werden gereduceerd tot nutsmaximaliserende individuen en ondernemingen tot winstmaximaliserende, beursgenoteerde entiteiten. Ook banken. Ten onrechte, want juist in het retailbankieren voeren niet-beursgenoteerde instellingen, zoals spaarbanken en coöperatieve banken in Europa, meestal de boventoon. Van de onwetendheid hierover hebben we tot op de dag van vandaag last, omdat veel wetenschappers, nogal wat beleidsmakers en zelfs medewerkers bij toezichthouders nauwelijks over instituti-

onele kennis van het Europese bankwezen blijken te beschikken. Er is zelfs al academische literatuur over de verdwenen aandacht voor coöperatief bankieren uit de bancaire leerboeken. Het is tegen deze achtergrond begrijpelijk dat er recent weer een forse opbloei is in publicaties over de verschillende soorten banken en, nog belangrijker, de toegevoegde waarde van diversiteit in financiële stelsels (zie Mooij en Boonstra, 2009). Nuttig voor de volgende crisis, zullen we maar zeggen.

Basisbegrip soms ver te zoeken

Aan universiteiten kom ik in toenemende mate zeer hoogopgeleide wetenschappers tegen die zich verregaand hebben gespecialiseerd, maar het overzicht over het vakgebied niet in voldoende mate hebben ontwikkeld. De crisis en de nasleep ervan heeft het gevaar van al teveel specialisatie genadeloos blootgelegd. Veel institutionele kennis is verdwenen en ook het feit dat de ontwikkeling van het economisch denken als vak aan de meeste, zo niet alle faculteiten niet meer wordt gedoceerd, trekt zijn sporen. Dat uit zich in het maatschappelijk debat waarin bijvoorbeeld

“Het wereldbeeld van veel economen is in de loop der tijd nogal versimpeld.”

nogal wat economen bij het geven van commentaar op het monetaire beleid van de Europese Centrale Bank ervan blijken geven het verschil tussen de monetaire basis (M0) en de geldhoeveelheid in handen van het publiek (M1, M2, M3 etc.) niet te weten. Laat staan dat zij de functie van de geldmultiplicator begrijpen en kunnen doorgronden

hoe een veranderende liquiditeitsvoorkeur van banken en/of een grotere voorkeur voor chartaal geld bij het publiek daarop inwerken. Verder valt het mij regelmatig op dat menig analist terugvalt op de naïeve kwantiteitstheorie, ofwel de omloopsnelheid van het geld over het hoofd ziet.

Grip op complexiteit

Een volgende observatie is dat de wereld min of meer ongemerkt steeds complexer is geworden. Dit is overigens een voortschrijdend inzicht. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van een tot aan 'Lehman' zwaar onderschat neveneffect van de globalisering: de gevolgen van de explosie van het internationale kapitaalverkeer. Landen zijn tegenwoordig meer dan ooit onderling verbonden via immense grensoverschrijdende bruto activa en passiva. Dit heeft meerdere effecten. Zo zijn traditionele verbanden tussen het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans en de internationale vermogenspositie ingehaald door de niet op de betalingsbalans geregistreerde vermogensmutaties op de activa en passiva (Boonstra, 2008). Verder leidt een financieel probleem in één land hierdoor al snel tot mondiale uitzaaiing. Een tweede voorbeeld van de toegenomen complexiteit kan worden gevonden in de financiële sector. Toezicht op het bankwezen alleen volstaat niet meer. Door de spectaculaire groei van een stelsel van schaduwbanken, de interactie tussen banken en de financiële markten en de relaties tussen banken en andere financiële instellingen, zoals hedgefondsen, verzekeraars en pensioenfondsen, volstaat alleen toezicht op de financiële sector in de volle breedte.

Meer economisch gezond verstand

Welke lessen vallen te trekken voor het economieonderwijs? Wat mij betreft minder aandacht voor wiskunde en wiskundige modellen. Veel meer nadruk in het curriculum op de institutionele kant van de economie en de ontwikkeling van het economisch gedachtegoed door de eeuwen heen. Minder blind vertrouwen in de wijsheid van de financiële markten. Meer aandacht daarentegen voor de rol van (goede en foute) prikkels in de economie en aandacht voor externe effecten. Dit alles bij voorkeur vroeg in de opleiding, omdat dan veel van de meer recente inzichten op een stevige basis kunnen worden opgebouwd. Dit begint al op de middelbare school. Veel mensen die buiten het economische vakgebied hun vervolgopleiding genieten, bijvoorbeeld in de journalistiek, bouwen voort op de economische kennis die zij op school hebben opgedaan. Tegen deze achtergrond zijn de recente leerboeken van Paul van der Cingel (2010), specifiek gericht op economisch journalisten, uiterst nuttig. Minder geknutsel en meer overzicht. Want de wereld is te ingewikkeld om uitsluitend in modellen te vatten.

Referenties

Boonstra, W.W., (2008). *De betalingsbalans en de externe vermogenspositie*. Amsterdam: VU University Press.

Cingel, P. van der (2010). *Internationale economie in het nieuws*. Mepel: Boom Lemma uitgevers.

CPB (2006). *Ageing and the Sustainability of Dutch Public Finances*. Bijzondere publicatie N. 61. Den Haag: CPB.

Mooij, J. & Boonstra, W.W. (red., 2009). *Een eigen koers*. Amsterdam: VU University Press.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. Jeroen Smit (2008). *De Prooi: Blinde trots breekt ABN Amro*. Amsterdam: Prometheus.
2. Carmen M. Reinhart & Kenneth S. Rogoff (2009). *This Time is Different - Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton NJ: Princeton University Press.
3. Glyn Davies (2002). *A History of Money. From Ancient Times to the Present Day*. Cardiff: University of Wales Press.

8. Scholen moeten zich blijven richten op de kern van de economie

Jeroen Hinloopen

Economie biedt een enorme diversiteit aan inzichten en nieuwe ontwikkelingen. Jeroen Hinloopen waarschuwt voor de verleiding die diversiteit ook aan leerlingen in het voortgezet onderwijs aan te bieden. Leerlingen moeten nog vertrouwd raken met basisconcepten en hebben volgens Hinloopen meer aan lesmateriaal en docenten die zich beperken tot de harde kern van het vak.

Harry S. Truman, voormalig president van de Verenigde Staten, riep eens vertwijfeld uit: *“Give me a one-handed economist!”* Economische adviezen die begonnen met *“On the one hand...”*, en even later verder gingen met *“On the other hand...”*, daar had Truman niks aan. Duidelijke, eenduidige adviezen, dát moesten zijn economisch adviseurs hem leveren. Maar dat konden ze natuurlijk niet. Economen zijn opgeleid om uitruilen inzichtelijk te maken. Dat is juist hun comparatieve voordeel.

Schaarste-keuzes-ruil

Ons lijstje met wensen kent geen einde. We willen van alles doen en hebben. Maar het hele wensenlijstje afwerken kan niet. Daar hebben we te weinig middelen voor; middelen zijn schaars. We moeten kiezen welke wensen we laten schieten. Niemand die daar aan ontkomt. Ook de allerrijksten niet. Een dag van Bill Gates duurt ook maar 24 uur. Ook hij moet kiezen wat hij met z'n tijd doet. Zo maken we er voortdurend het beste van. De wensenlijstjes zijn dan misschien wel

een deel van onszelf, aan middelen zijn we een stuk minder gehecht. Die ruilen we volop om nog meer van ons wensenlijstje te kunnen afwerken. “Een beetje tijd van mij, voor een sneetje brood van jou.” En de uitvinding van het geld heeft dit ruilen er een stuk gemakkelijker op gemaakt.

“De waan van de onderzoeksdag mag het onderwijsprogramma pas na jaren van duiding gaan beïnvloeden.”

Een goed econoom verliest deze kern van zijn vak nimmer uit het oog, ook niet in tijden van crisis waarin economische wetmatigheden onder druk lijken te staan. De schaarste van middelen dwingt keuzes af en zet aan tot ruil; zo ontstaan vraag en aanbod van middelen, die elkaar treffen op een markt, alwaar hun ruilverhouding tot stand komt die meestal uitgedrukt wordt in een genormeerde eenheid: de prijs. En deze informatiedragers bepalen op hun beurt weer de aanwas en afkalving van vraag en aanbod. Op iedere markt, op elk moment van de dag, overal ter wereld. Zo ontstaat een dynamische, hypercomplexe realiteit van interacties die zich voortdurend en alom aan ons openbaart: de economie.

Maar wat moeten leerlingen weten?

Hoe abstract ook, de kern van het vak staat fier overeind. Maar wat betekent dat voor het economieonderwijs? Om tot een enigszins betekenisvol antwoord te komen moeten we deze vraag verbijzonderen. Voor wie stel je deze vraag en wie geeft het antwoord? Zo moet een economiestudent geen enkel inzicht in dit complexe proces

worden onthouden. Een brede basis in de bachelorfase gevolgd door een verdere specialisatie in de masterfase voorziet daar in. De echte keuzes moeten gemaakt worden voor het voortgezet onderwijs: wat moeten leerlingen met het vak economie in hun profiel op havo en vwo leren over die ‘dynamische, hypercomplexe realiteit van interacties’? Voor het overgrote deel van deze groep betreft het eindonderwijs; zij zullen niet doorstromen naar een economisch georiënteerde vervolgopleiding. De keuzes over de inhoud van het vak economie moeten op deze groep geënt zijn, niet op de kleine groep leerlingen die er later veel meer over zal leren.

Het fundamentele onderwijsprobleem speelt ook hier: leerlingen in het voortgezet onderwijs weten zelf niet wat ze niet weten. De kennisaanbieders weten dat beter en formuleren zodoende de vraag naar kennis. Het gevolg laat zich raden: vraag tien economen met een verschillende specialisatie naar een basiscurriculum economie en je krijgt tien verschillende antwoorden. Een hoogleraar economie die gespecialiseerd is in de werking van financiële markten, zal hameren op een grondig begrip van het financiële stelsel om de huidige krediet- en eurocrisis te duiden. Een andere specialist zal benadrukken dat we gedragsaspecten niet uit het oog moeten verliezen; economie is tenslotte mensenwerk. En weer een andere goeroe beweert dat het belang van instituties niet overdreven kan worden, onder verwijzing naar een van de recent vergeven Nobelprijzen.

Iedere deeldiscipline van de economische wetenschap verdient natuurlijk aandacht, maar een economiedocent schiet daar weinig mee op. In drie tot vier lessen per week moeten leerlingen in de bovenbouw havo (vwo) in twee (drie) jaar de beginselen van het

vak economie bijgebracht worden. Modegrillen van de economische wetenschap zijn daarbij een slechte raadgever. Gedegen onderzoek bevindt zich altijd op de rand van wat we weten. Nieuwe inzichten kunnen revolutionair lijken, maar alleen de tand des tijds kan dat beoordelen. Zo wordt er op dit moment wereldwijd volop onderzoek gedaan naar gedragsaspecten van economische keuzesituaties. In hoeverre de bevindingen van al dit onderzoek de meest elementaire modellen van de economie blijvend zullen veranderen, zal de tijd leren. De waan van de onderzoeksdag mag het onderwijsprogramma pas na jaren van duiding gaan beïnvloeden.

Terugbrengen tot de kern

De meest recente wetenschappelijke inzichten zullen wel buiten het klaslokaal blijven; de economische realiteit van alledag niet. “Mijn vader is werkloos geworden. Hij zegt dat dat door de euro komt. En door het economisch beleid van de overheid. Ik begrijp dat niet. Kunt u mij dat uitleggen?” Ga er maar aan staan. Menig docent zal gaan uitweiden over vertrouwen, de interne markt, prikkels, contracten, overheidsfalen, solidariteit, verwachtingen, internationale instituties, bestedingen, centrale banken, marktwerking, risico, internationale handelsstromen, waarborgfondsen, kapitaalmarkten, muntunies, conjunctuur, handelsbanken, rente, arbeidsmarkt, scholing, marktstructuur,... Alsof een natuurkundeleraar aan een scholier de *nitty gritty* details van een deeltjesversneller uitlegt waarmee het bestaan van het Higgs Boson-deeltje kan worden aangetoond. Hoe begrijpelijk ook, docenten economie moeten ook ‘nee’ durven te verkopen: “om dit goed te begrijpen heb je veel meer kennis van economie nodig”, om vervolgens wel een tipje van de sluier op te lichten: “maar ik zal je wel uitleggen waar het uiteindelijk op neerkomt.”

En dat is precies de uitdaging van het onderwijs op dit niveau: alles terugbrengen tot de kern.

Kortom, in het voortgezet onderwijs moeten de ogen op de bal gericht blijven. Ondanks de kracht waarmee de economie zich voortdurend en alom aan ons openbaart, moeten we beginnen bij het begin, en van daaruit verder uitleggen. Start vanuit het bescheiden palet van economische kernconcepten die in zichzelf grondig gekend moeten worden: schaarste, keuzes, ruil en markten. Laat zien dat deze zich in tal van verschillende contexten aan ons openbaren, op micro- en macroniveau. Vervolg met uitbreidingen en nuances. Ruilen gebeurt vaak door de tijd heen, de 'hypercomplexe realiteit van interacties' kent veel terugkerende strategische aspecten, zoals het gevangenedilemma, allerhande marktfalen roept om de zichtbare hand van de overheid, instituties zijn er om rekening mee te houden, enzoverder. En sluit af met de uiteenrafeling van een complexe context, zoals de arbeidsmarkt of de krediet- en eurocrisis, tot op het niveau van onze elementaire deeltjes: vraag en aanbod.

Drie economieboeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. Robert J. Barro (1984). *Macroeconomics*. New York: Wiley Publishers.
2. Stephen Martin (1993). *Advanced Industrial Economics*. Oxford: Blackwell Publishers.
3. Joseph A. Schumpeter (1943). *Capitalism, Socialism & Democracy*. herdrukt met een nieuwe inleiding door Richard Swedberg, 1992, Routledge.

9. Economieonderwijs moet blik op de wereld bieden

Arnoud Boot

Vernieuwers in het economieonderwijs richten te veel hun blik op de micro-economie van alledag en te weinig op een macroperspectief op de wereld, aldus de Amsterdamse econoom Arnoud Boot. Wie de crisis van vandaag wil begrijpen kan niet om een macro-economische blik heen om de macrogevolgen van microgedrag te doorzien. Voorts dient economie veel meer dan voorheen de geschiedenis van het vak te benadrukken. De geschiedenis van het vak en de economie stemmen tot bescheidenheid.

In deze tijd van fundamentele economische onevenwichtigheden is het een goed moment de vernieuwingen in het economieonderwijs onder de loep te nemen. De vernieuwingen komen voort uit het advies van de zogenaamde commissie Teulings, *The Wealth of Education* (Commissie Teulings, 2005). Het beperkte macro-economische perspectief en de nogal ondergeschikte historische context in de hervormingsvoorstellen voor het curriculum voor havo en vwo baren mij zorgen.

Het vak lijkt zich te veel te gaan baseren op de puur marktgeoriënteerde samenleving waar we voor het uitbarsten van de kredietcrisis in 2007 in verzeild waren geraakt. Micro-economische prikkels staan in het programma dan ook centraal. Tegelijkertijd wordt onvoldoende onderkend hoezeer het vak economie wordt beïnvloed door de waan van de dag – waardevrijheid van het vak economie bestaat niet.

Vandaar dat een historische context van groot belang is om te onderkennen hoe de verhoudingen in de samenleving op een bepaald moment van invloed zijn op de inhoud van het vak economie en de wijze waarop het wordt beoefend. Graag doe ik nog een poging om het debat op gang te brengen en richting te geven aan het curriculum waarop gestuurd zou moeten worden (zie ook Boot, 2005, 2009).

Belang van macroperspectief

Laat ik eerst een paar voorbeelden geven waarom het micro-economische denken te beperkt is. Laat ik beginnen met de kredietcrisis die in 2007 tot uitbarsting kwam. Aan de kredietcrisis liggen macro-economische onevenwichtigheden ten grondslag: grote overschotten op de handelsbalans van China, en grote tekorten op die van de Verenigde Staten. Dit leidt tot grote dollarbeleggingen van door China verdiende dollars in de Verenigde Staten. Ja, China kocht Amerikaans overheidspapier op, en deze vraag zorgde voor een extreem lage rente op dat papier. Diezelfde lage rente heeft invloed op de bestedingen en het extreem in de schulden steken van Amerikanen. Dit leidde tot oververhitting, zeepbellen op vermogensmarkten, en uiteindelijk ook mede tot de kredietcrisis. Dit zijn macro-economische bewegingen die tot microgedrag leiden (namelijk veel lenen), en dan weer macro-economische gevolgen hebben. Het is essentieel dit soort processen te begrijpen.

Nog een voorbeeld: we dachten dat we veel toezicht op banken hadden. Dat klopt, ongetwijfeld is dat niet allemaal goed gegaan, maar er was wel degelijk sprake van een heel apparaat aan toezicht en controle. Maar waar gaat het in de kredietcrisis over? Niet ten principale over het falen van individuele banken, maar over het falen van het

systeem als geheel. En het toezicht op dit laatste, ook wel genoemd het macro-prudentieel toezicht, was volstrekt onvoldoende. Dit zit ook gedeeltelijk vast aan de hierboven genoemde macro-economische onevenwichtigheden die een heel systeem uit balans kunnen halen. Hieraan zit dan ook de discussie vast of het IMF een belangrijker rol moet spelen, en ook de discussie over de rol van het monetair beleid in het tegengaan van onevenwichtigheden.

Macro-economische verbanden

In het bijzonder dreigt kennis over macro-economische verbanden ondergesneeuwd te raken. Het is aardig om in dit verband de Keynesiaanse modellen aan te halen in het onderwijs. Ja, het is juist dat de dominantie van deze modellen in het economieonderwijs een mate van willekeur heeft. Dit Keynesiaanse gedachtegoed is géén wetmatigheid, zoals Einsteins fameuze $E=MC^2$. Maar in de huidige kredietcrisis heeft het Keynesiaanse gedachtegoed wel weer aan kracht gewonnen: moet de overheid met een stimuleringsbeleid de vraaguitval te lijf gaan?

Waar het onderwijzen van deze modellen hoe dan ook goed voor is, is dat het de leerling inzicht geeft in macro-economische verbanden en de economische kringloop. Denken in macro-economische verbanden, met de kringloop als een soort boekhoudkundig denkkader, is cruciaal en de kern van het vak economie. Dit geldt met name ook voor internationale vraagstukken: denk bijvoorbeeld aan de *'twin deficits'* in de Verenigde Staten (verband tussen binnenlands spaaroverschot en externe betalingsbalanspositie) en dat in relatie tot de spaaroverschotten in bijvoorbeeld China.

Met puur en alleen het micro-economische instrumentarium vallen

de voorgaande problemen niet te begrijpen. Het internationale aspect biedt nog meer te onderscheiden macro-economische aspecten. Bijvoorbeeld, hoe onderscheidt concurrentie tussen landen zich van concurrentie tussen bedrijven? Concurrentie tussen landen is fundamenteel anders. Concurrentie tussen bedrijven betekent veelal dat je hoopt dat je concurrent het slecht doet. Dit verbetert je eigen positie (met wat uitzonderingen, bijvoorbeeld het conglomeratie-effect in een winkelstraat). Een land heeft er echter meestal belang bij dat een ander land het goed doet. Problemen in Duitsland bijvoorbeeld zijn zeer nadelig voor Nederland. Het is onze afzetmarkt! Dit is wederom een belangrijke andere kijk vanuit het denken in (internationaal) macro-economische verbanden.

“Er is geen enkele reden om aan te nemen dat wij nu plotseling hebben ontdekt hoe de economie echt in elkaar zit.”

Ik heb de eurocrisis nog niet genoemd. De concurrentiepositie van de verschillende landen speelt hier een belangrijke rol. Als deze te veel uiteen gaat lopen dan ontstaan er spanningen binnen de Europese muntunie, en dat is wat we gezien hebben. De belangrijkste indicator hiervoor is het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans in de respectievelijke landen. Tegenover de overschotten op de lopende rekening in Duitsland en Nederland staan grote tekorten in zuidelijke lidstaten. De saldi op de lopende rekening zijn een reflectie van binnenlandse spaaroverschotten (bij een positief saldo op de lopende rekening) of spaartekorten (bij een negatief saldo op de lopende rekening). Dit zijn allemaal macro-economische grootheden.

Deze onevenwichtigheden roepen onder meer de vraag op of bestedingsimpulsen in de overschotlanden wenselijk zijn om via extra import de zwakkere landen te helpen. Ook wordt door sommigen geopperd om inflatie te creëren in de overschotlanden om zo te komen tot meer gelijke concurrentieverhoudingen. Anderen zien hier helemaal niets in en willen juist maatregelen zien die in de zuidelijke landen de gebrekkige concurrentiekracht bij de wortel aanpakken. De debatten hierover zijn intens, en laten het belang zien van macro-economische verhoudingen.

Noodzaak van historisch perspectief

Het vak economie blijft echter een maatschappelijk vak, en dit brengt mij tot de noodzaak voor een historisch perspectief. De economie-beoefening kent zijn eigen golfbeweging. Dit is niet verrassend. Het vak economie valt moeilijk los te zien van de maatschappelijke context. In zekere zin is het hierdoor niet waarde vrij. Hoewel het micro-economische gedachtegoed een bepaalde mate van abstractie kent die het los(er) maakt van de maatschappelijke context, is dit zeker niet volledig. Hoe we in de toekomst gaan denken, weten we niet. Bescheidenheid is belangrijk. Het zou wel heel toevallig zijn als we vandaag de volledige waarheid zouden hebben ontdekt. Tezamen met de constatering dat het economische denken nooit geheel los kan worden gezien van de maatschappelijke context, mag een historisch perspectief op het vak dan ook niet ontbreken.

Schumpeter, in zijn postuum gepubliceerde standaardwerk *History of Economic Analysis*, had het ideaal dat het vak economie ontdaan zou kunnen worden van de maatschappelijke en historische context. Hij formuleerde het als: “Het [het vak economie] zal eindelijk dezelfde

dienst voor de economische politiek opleveren als de theoretische natuurkunde voor de werktuigbouw.” (Schumpeter,1954).

Bescheidenheid siert de econoom

Hoezeer ik dit ideaal ook toejuich, de realiteit is dat er volgens mij altijd een sterke wisselwerking zal blijven bestaan tussen de economiebeoefening en de maatschappij. Het micro-economische gedachtegoed heeft wel enige mate van algemeenheid en abstractie van de maatschappelijke en historische context, maar staat er zeker niet los van. Het past ook uitdrukkelijk bij het huidige marktgedreven en individualistische tijdsbeeld. Deze realiteit is een reden te meer om het historische perspectief van het vak niet te verwaarlozen. We weten niet wat de toekomst brengt, en lessen trekken uit het verleden voor de toekomst is daarmee van groot belang.

Tegelijkertijd bekruipt mij het gevoel dat de dominantie van het marktdenken op dit moment, en het gebrek aan ideologische tegenstellingen, een atmosfeer heeft geschapen alsof wij nu plotseling weten wat de ‘juiste’ economie is. Ik ben hier verre van overtuigd. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat wij nu plotseling hebben ontdekt hoe de economie echt in elkaar zit, en wat goed economisch beleid is, en, onwaarschijnlijker nog, wat de juiste economische theorie is. Over vijftig jaar denken we misschien weer heel anders. Deze bescheidenheid en relativering zijn belangrijk, en benadrukken dat het verschaffen van een historisch perspectief geen overbodige luxe is. Het mooie is ook dat dit historische perspectief de scherpe micro-economische focus in de huidige programmavoorstellen nuanceert. Het Keynesiaanse denken en andere belangrijke

stromingen uit het verleden moeten hierin een plaats krijgen.

Micro-economie zeker van belang

Begrijp me niet verkeerd. Ik onderschrijf het onontkoombare grote belang van het micro-economische instrumentarium. De kredietcrisis biedt hiervoor ook aanknopingspunten. Problemen tussen banken worden vooral veroorzaakt door asymmetrische informatie waardoor banken aan elkaar geen geld willen lenen. De interbancaire markt faalt dus. Dit sluit mooi aan op de werking van markten die centraal staat in het micro-economische gedachtegoed. Terecht is er in de voorstellen voor het nieuwe onderwijsprogramma dan ook veel aandacht voor marktimperfecties. Het belang van het begrijpen van de werking van markten neemt steeds verder toe, vergelijk ook de moeilijkheden bij het vrijgeven van de taxibranche, de privatisering van energiebedrijven, Schiphol, etc.

Hoewel op dit punt een puur micro-economische oriëntatie voor de hand ligt, is dit niet voldoende als we de vraag stellen of het marktproces leidt tot een (voldoende) rechtvaardige inkomensverdeling, of hoe een fatsoenlijk (menswaardig) sociaal zekerheidsstelsel zich verhoudt tot de toenemende marktorientatie en internationalisatie van economieën. Het is dan ook evident dat er grote macro-economische en maatschappelijke vraagstukken verbonden zijn met het marktproces.

Slot

Leerlingen op de middelbare school moeten de economische wereldorde kunnen begrijpen, en niet alleen hoe je managers prikkelt tot betere prestaties of hoe vraag en aanbod de prijs van een goed

bepalen en dat soms (vaak...) markten niet goed werken. Leerlingen moeten kunnen nadenken over wat de opkomst van China voor de wereldeconomie betekent, wat de voor- en nadelen zijn van vaste wisselkoersen zoals in het eurogebied en wat de houdbaarheid is van de euro als landen door grote tekorten op de lopende rekening uit de bocht vliegen. In het economieonderwijs moet daarom niet alleen aandacht zijn voor het micro-perspectief, maar juist ook voor macro-economische verbanden. En voor de geschiedenis van het vakgebied. Het nieuwe programma voor economieonderwijs voor havo en vwo is daarom te beperkt.

Referenties

Boot, A.W.A. (2005). Economieonderwijs op de schop. *ESB*, 90 (4469), 372–373.

Boot, A.W.A. (2009). Economieonderwijs slachtoffer van tunnelvisie. *ESB*, 94 (4553), 90-91.

Commissie Teulings (2005). *The Wealth of Education*. Advies van de commissie herziening examenprogramma economie voor de tweede fase. Enschede: SLO.

Schumpeter, J.A. (1954). *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. D.B.J. Schouten (1980). *Macht en wanorde: Een vergelijking van economische stelsels*. Leiden: Stenfert Kroese.
2. Charles P. Kindleberger (1978). *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*. New York: Basic Books.
3. Stephen L. Parente & Edward C. Prescott (2000). *Barriers to Riches*. Cambridge MA: MIT Press.

10. Breng economie op school dicht bij huis

Lans Bovenberg

Economie gaat niet alleen over geld, de economische beginselen zijn ook het alfabet van het sociale leven. Van de micro-economie waarin de kunst van het kiezen centraal staat tot de macro-economie waar samenwerking de boventoon voert. Volgens Lans Bovenberg moet de economische manier van kijken aangeleerd worden met situaties uit het leven van alledag. Het vak economie dient dus in eerste instantie over scholieren zelf te gaan.

Economie gaat niet alleen over geld maar over het hele sociale leven. Economie beperkt zich dus niet tot verschijnselen met een zuiver financieel-economisch karakter maar verschaft inzicht in alle sociale relaties waarin schaarse, alternatief aanwendbare middelen een rol spelen. De uitdaging is om de verkokering van het leven in het algemeen, en in het middelbaar onderwijs in het bijzonder, te doorbreken. Het gefragmenteerde leven wordt zo geheeld.

Economie geeft mensen een bril om het hele sociale leven te begrijpen en te verbeteren. Daarbij gaan groei en winst verder dan alleen monetaire winst. Het doel van economie is om beter in de behoeften van mensen te voorzien door zowel verstandige individuele keuzes als vruchtbare samenwerking tussen mensen. Ook het economie-onderwijs op de middelbare school dient te draaien om de micro-economie van verstandig kiezen en de macro-economie van goed samenwerken.

Micro-economie: schaarste en de kunst van het kiezen

Economie begint op het microniveau, namelijk bij de kunst van het kiezen. Schaarste impliceert dat keuzes onontkoombaar zijn en dat beslissingen gepaard gaan met zowel kosten als baten. Hoe komen mensen tot keuzes en hoe kunnen ze kosten en baten op een verstandige manier afwegen?

“Economie geeft mensen een bril om het hele sociale leven te begrijpen en te verbeteren.”

Hier is de gedragseconomie een belangrijke nieuwe loot aan de boom van de economische wetenschap. De economische wetenschap ging voor de opkomst van de gedragseconomie traditioneel uit van een simpel mensbeeld: mensen handelen rationeel en richten zich op het eigenbelang, los van anderen. Uit gedragsonderzoek blijkt echter dat mensen minder rationeel zijn dan het traditionele economische mensbeeld suggereert: ze weten vaak niet wat ze willen, maken systematische fouten en ontberen de wilskracht om te doen wat ze willen. Verder komen economen steeds meer tot de ontdekking dat mensen hun welvaartsniveau afmeten aan dat van anderen. Ook waarderen mensen, naast hun eigen welvaart, eerlijk en moreel gedrag. Tenslotte blijken mensen sterk te verschillen in hoe ze tot besluiten komen. Het is belangrijk dat mensen zichzelf beter leren kennen, en begrijpen wat hun valkuilen zijn.

Macro-economie: samenwerken

Economie gaat ook over samenwerking. Door te ruilen en te hande-

len kunnen meerdere partijen winnen. En hoe meer we van elkaar verschillen in voorkeuren en talenten, hoe meer we te winnen hebben bij onderlinge ruil. Mensen hebben elkaar nodig om waarde te creëren. Economie draait niet alleen om mij. Het draait ook niet alleen om jou. Het draait om ons, om het creëren van win-win situaties.

Soms resulteert sociale interactie echter in verlies voor één van de partijen, waardoor relaties die waarde creëren gevaar lopen. Economen gaan dan op zoek naar manieren om belangen parallel te laten lopen zodat iedereen profiteert van samenwerking. De samenleving moet zo worden ingericht dat het microbelang van het individu parallel loopt met het macrobelang van de samenleving als geheel – tussen ‘ik’ en ‘ons’.

Dicht bij huis

Economische beginselen – het alfabet van het sociale leven – kunnen op school het beste worden aangeleerd op terreinen die dicht bij de belevingswereld van scholieren staan. Voorbeelden zijn scholing, sport, entertainment, vriendschappen en informele zorg binnen het gezin en de familie. Het eigen leven is de meest geschikte context om een economische bril aan te leren. Het vak economie dient daarom in eerste instantie over scholieren zelf te gaan. Iedereen is econoom, ook al beseffen mensen dat vaak niet.

Ook de levensloop van mensen is een ideaal toepassingsgebied voor het aanleren van economische beginselen. Deze beginselen kunnen scholieren helpen begrijpen voor welke keuzes zij gedurende hun eigen levensloop worden gesteld. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het opbouwen en onderhouden van de eigen inzetbaarheid op de

arbeidsmarkt door studie en werk; de keuze tussen werknemer- en ondernemerschap; het aangaan en onderhouden van duurzame relaties binnen het gezin en op de arbeidsmarkt.

Als scholieren het alfabet van het leven geleerd hebben, worden ze uitgedaagd de economische bril ook toe te passen op terreinen die wat verder liggen van hun belevingswereld. Want de economische beginselen gelden zowel in het leven van jongeren als in de bredere context van de samenleving als geheel.

Economie wordt op deze manier leuker en relevanter want het gaat over het leven van kinderen zelf. Het biedt concrete voorbeelden uit de praktijk van alledag. Zo wint het vak economie aan reputatie op school. Het gaat immers om de kern van de missie van een middelbare school: tieners opvoeden tot verantwoordelijke en sociale volwassenen.

Goed burgerschap

Jongeren moeten leren om te kiezen en bewust om te gaan met hun eigen levensloop en de voor- en tegenspoed daarin. Het gaat daarbij niet alleen om financieel-economische kennis (verzekeringen, besparingen, studieleningen, hypotheek, pensioenen) maar ook om het bewust leren omgaan met belangrijke keuzes in het leven voor een partner, kinderen, beroep en carrière, taakverdeling binnen het gezin en informele zorg. Eigen verantwoordelijkheid gaat niet vanzelf. De generaties die nu op de middelbare school zitten, gaan een rijk maar ook veeleisend leven tegemoet. Mensen kunnen steeds meer hun eigen keuzebiografie samenstellen, maar dragen daarmee een grotere eigen verantwoordelijkheid voor hun leven. Ook de overheid draagt

steeds meer eigen verantwoordelijkheid over aan geëmancipeerde individuen zelf. Daarom wordt het alfabet van het sociale leven steeds belangrijker.

Het vak economie verschaft inzicht in de samenleving en voedt jongeren op tot goed burgerschap. Dit komt in een democratie de kwaliteit van het gevoerde sociaal-economische beleid ten goede. Ook op het niveau van de samenleving als geheel gaat het immers om het afwegen tussen kosten en baten en bestaan er fundamentele afwegingen. Economie kan uitleggen waarom eenvoudige oplossingen vaak niet bestaan. Economie kan ook gebruikt worden om het verschil tussen links en rechts in de politiek te duiden en te illustreren hoe politieke stromingen op verschillende manieren omgaan met de spanning tussen eigen verantwoordelijkheid en solidariteit. Links ziet een gebrek aan menselijk kapitaal bijvoorbeeld vooral als het resultaat van achterstanden die van generatie op generatie worden doorgegeven. Dit standpunt benadrukt het gevaar van selectie, waarbij mensen worden uitgesloten op grond van karakteristieken waar ze niets aan kunnen doen. Rechts, daarentegen, legt een grotere eigen verantwoordelijkheid bij individuen voor ongelijke uitkomsten. Zij spreekt individuen daarom ook meer aan op eigen verantwoordelijkheid om uitvretergedrag te bestrijden.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. John Kay (1993), *Foundations of Corporate Success*. Oxford: Oxford University Press.
2. Avinash K. Dixit & Barry J. Nalebuff (1993). *Thinking Strategically*. W.H. Norton & Company.
3. Richard H. Thaler & Cass R. Sunstein (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*. Yale: Yale University Press.

11. 'Ver-her-verbouwen' van het prachtvak economie

Ferry Haan

Juist op het moment dat de crisis uitbrak startten scholen met een nieuw examenprogramma waarin macro-economie een kleinere rol werd toegedicht. Het is volgens Ferry Haan onontkoombaar dat dit soort ontwikkelingen zich voordoen. Een nieuwe aanpassing zal ook weer achterhaald zijn op het moment van invoering. Dat is eigen aan het karakter van de economische wetenschap.

De economische crisis van de afgelopen jaren heeft het zelfvertrouwen van economen flink aangetast. Daar is helemaal geen reden toe. De belangstelling voor het vak is namelijk groter dan ooit. Op de middelbare school kiezen meer en meer leerlingen economie. Ze horen dagelijks over het vak (aan lezen doen middelbare scholieren niet of nauwelijks). De economische ontwikkelingen boeien. De instroom bij de economische opleidingen op de universiteiten zal het probleem niet zijn.

Inhoudelijk is de crisis natuurlijk wel pijnlijk. Binnen het voortgezet onderwijs, mijn terrein, is het vak economie net vernieuwd. De vernieuwing is ingezet aan het begin van het millennium, tijdens goede economische tijden. Onder leiding van Coen Teulings, de huidige directeur van het Centraal Planbureau, destijds hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, heeft een commissie een nieuw examenprogramma vastgesteld. Dit programma is inmiddels ingevoerd op de havo. Het vwo zal binnen korte tijd volgen.

Helaas voor dit nieuwe programma, heeft de wereld in de tussentijd niet stil gestaan. In het nieuwe programma ligt de nadruk op micro-economie. De belangrijkste concepten zijn die van ruil en schaarste. De beslissingen van consumenten en producenten staan centraal. De macro-onderwerpen komen er een beetje bekaaid af. De naam van John Maynard Keynes, toch de grootste econoom van allemaal, stond aanvankelijk niet eens meer in het programma. De verklaring is dat in de jaren negentig de macro-economie dood was. Dus verdween ‘macro’ uit het programma voor de middelbare school.

Macro is niet dood

De crisis die sinds 2008 is losgebarsten na de val van Lehman Brothers, is in mijn ogen echter een macrocrisis. Over de oorzaken kunnen we twisten. Met micro-economische ‘*principal-agent*’-modellen komen we een heel eind in de verklaring van de misstanden in de financiële sector. De maatregelen die zijn getroffen om de vraaguitval te beperken, zijn echter ouderwets macro. Alsof er een New Deal is gesloten, besloten de westerse regeringen in 2009 en 2010 tot ouderwets Keynesiaans beleid. Zelfs de Republikeinse president Bush nationaliseerde banken die in de problemen waren gekomen. Nederland kocht ABN Amro. De begrotingstekorten in Europa liepen op.

Economie was zelden interessanter dan de afgelopen jaren, maar de docent economie kon op de middelbare school zijn verhaal moeilijk kwijt. Het bankwezen is geschrappt als examenonderdeel en macro-economie is een ondergeschoven kindje. Natuurlijk trekken de meeste docenten zich niets van zo’n programma aan. De actualiteit is te mooi om te laten liggen in het klaslokaal. Tragisch is het natuurlijk wel, dat de inkt van het nieuwe programma nog niet droog is, of de

werkelijkheid haalt het in.

Een nieuwe aanpassing van het eindexamenprogramma zal wel in het verschiet liggen. Deze zal waarschijnlijk van kracht worden, wanneer de economie net weer uit de huidige periode van laagconjunctuur zal oprijzen. Ook dan zal iedereen klagen dat het programma achterhaald is. De pogingen tot een economische canon van het blad *Economische Statistische Berichten*, zijn daarom de moeite waard. Het zou fijn zijn wanneer er consensus komt over de romp van een economisch basispakket. De fouten van de afgelopen jaren, waarin het bankwezen uit het programma werden gegooid en macro een minder beduidende plek kreeg, zouden voorkomen moeten worden. Een stabiel basisprogramma geeft leerlingen en docenten houvast.

“Economie was zelden interessanter dan de afgelopen jaren, maar de docent economie kon op de middelbare school zijn verhaal moeilijk kwijt.”

Flexibel

Tegelijkertijd is economie geen exacte wetenschap. Er zal altijd sprake zijn van voortschrijdend inzicht. Het vak is een sociale wetenschap die het moeilijk heeft met de werkelijkheid. Veel gedrag is achteraf te verklaren. Hetzelfde gedrag zal de volgende keer tot vergelijkbare uitkomsten leiden. Helaas zal toekomstig gedrag anders zijn dan dat we nu kunnen voorspellen. De volgende crisis zal komen op een moment dat niemand verwacht en uit een hoek die niemand had voorspeld.

Dat is helemaal niet erg. Economen leren van hun fouten. Beleidsmakers ook. Wanneer beleidsmakers beter naar economen hadden geluisterd, dan was de huizenmarkt al decennia geleden hervormd en zaten we nu niet in de ellende. Wanneer economen enige invloed hadden, dan waren de overheidsschulden al aangepakt. Het Amerikaanse tekort op de lopende rekening was al lang minder geweest. De Chinese yuan zou al gewonnen hebben ten opzichte van de dollar en de euro. De meeste aanbevelingen van economen voor beleidsmakers blijven heus wel even geldig. Dat het een keer mis zou gaan in de wereldeconomie, wisten de meeste economen wel. Wanneer het mis zou gaan, dat was de grote vraag.

Boeiend en onaf

De ontwikkelingen in de economie zijn boeiend. Ondanks de inhoudelijke economische crisis, zal de instroom aan studenten de komende jaren dus geen probleem zijn, zo vermoed ik. Toen ik zelf economie ging studeren, domineerde de Latijns-Amerikaanse schulden crisis. Ook toen zijn er veel (economische) fouten gemaakt. De huidige schulden crisis is groter in schaal. En de beleidsreacties zijn ongetwijfeld beter geweest dan de beslissingen die Latijns-Amerikaanse beleidsmakers namen. Tegelijkertijd is het onduidelijk hoe lang Europa nodig zal hebben om van deze dreun te herstellen.

Het vak economie is echter duidelijk nog niet af. Het vak wordt chronisch ver-her-verbouwd, om met de Biereco's te spreken uit de *Familie Doorzon*. De komende jaren zullen nieuwe inzichten volgen. Dat is goed en dat is leuk.

Vergelijk het vak eens met wiskunde. In die wetenschap is de laatste tweeduizend jaar nauwelijks iets nieuws gebeurd, zo plaag ik mijn wiskundecollega's. Mijn natuurkundecollega's krijg je op de kast door te stellen dat natuurkunde vast blijft zitten tussen de wereld van het hele grote (Einstein) en de wereld van het hele kleine (kwantummechanica). De alomvattende theorie is nog niet gevonden.

Zo'n alles omvattende theorie zal ook in de economie op zich laten wachten. Geen probleem. Daar is de wetenschap voor. De economie heeft als voordeel dat de problemen die om een oplossing vragen, echte problemen zijn, geen abstracties. Voor de economische wetenschappers is ook duidelijk waar het interessante werkveld ligt. Niet op de vierkante millimeter op de studeerkamer, maar daarbuiten, in de echte wereld.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen:

1. Paul Krugman (1999). *The Return of Depression Economics*. New York: W.W. Norton & Company.
2. Michael Lewis (1990). *Liar's Poker: Rising Through the Wreckage on Wall Street*. New York: Penguin.
3. Hernando de Soto (2000). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York: Basic Books.

Slot

12. Gevraagd: een nieuwe kijk op economie

Harry van Dalen en Kees Koedijk

Wat leert deze verzameling van essays over economie en onderwijs? Harry van Dalen en Kees Koedijk komen tot de conclusie dat economie door de aangezochte economen als een rijk vak wordt gezien, maar dat de problemen ontstaan als zij een te smalle opvatting van hun vak bezitten en dat de echte kunst van de economie schuilt in de toepassing. Het vak ontkomt er niet aan om een brede en realistische blik te ontwikkelen en niet te blijven steken in leunstoeeconomie.

De crisis heeft het imago van economen een geduchte knauw gegeven. Als economen zo slim zijn, waarom hebben ze dan niet de crisis voorzien? De gedachte is dat er iets fundamenteel mis is met de kennis die leerlingen en studenten opdoen op school en de universiteit, en dat het hoog tijd is om de bakens te verzetten. Leerlingen moeten veel minder micro-economie krijgen en veel meer macro-economie. Die roep is begrijpelijk, maar op zo'n moment moet men eens eerst tot tien tellen voordat men het instrumentarium kwaad in de hoek gooit. Op een eerder moment hebben we uiteengezet dat er met de bestaande kennis niets mis is (Van Dalen en Koedijk, 2008, Van Dalen, 2010) en dat het falen van de economen veeleer gezocht moet worden in de wijze waarop men met het vak omgaat dan dat er plotseling teruggekeerd moet worden naar econoom X of Y, die het allemaal zo goed heeft gezien en zo prachtig heeft verwoord.

De grote uitdaging is om de balans te vinden waardoor leerlingen en studenten economie grip op de werkelijkheid krijgen en zien

dat economie ook in de eigen omgeving nut heeft. Economie is niet alleen een wetenschap maar bovenal een kunst en die kunst schuilt vooral in het toepassen van kennis. Iedereen kan met enige goede wil een maximeringsprobleem oplossen of laten zien hoe vraag- en aanbodcurves gaan schuiven, maar ben je dan een goed econoom? Het is van belang om te zien wat relevant en belangrijk is, hoe belangrijk instituties kunnen zijn en dat de geschiedenis altijd haar schaduw werpt over dingen die we doen – en uiteraard vormen modellen een handig hulpmiddel om de gedachten te ordenen. Het aanleren van die kunst vergt tijd en ervaring en men moet niet denken dat leerlingen na het aanhoren en oefenen van allerlei modellen opeens begrijpen waar het om draait in de maatschappij.

“Economie is niet alleen een wetenschap maar bovenal een kunst en die kunst schuilt vooral in het toepassen van kennis.”

Keuzes maken

Wat vaak vergeten wordt is dat voor leerlingen in het voortgezet onderwijs het vak economie de eerste en de laatste keer is dat men de gedachten van economen voorbij ziet komen. Die spaarzame tijd moet daarom goed worden besteed om een genuanceerd beeld van de economische wetenschap te krijgen. Een centraal begrip in de economie is schaarste en dat slaat ook op de programmakeuzes die in het onderwijs gemaakt worden. Tijd is schaars, zowel die van de docent als die van de leerling. En de grootste fout die je kan maken met een programma is dat er geen echte keuzes gemaakt worden.

Alles is belangrijk. Dat maakt ook dat de examenprogramma's meer een encyclopedie vormen dan een structuur waar leerlingen houvast aan hebben. In dat opzicht is de nuchterheid van *Robert Frank* heilzaam: hij zei dat er maar zes of zeven principes zijn die je moet beheersen om de economie om je heen te kunnen begrijpen. Het is ook het principe dat de commissie Teulings omhelsde: probeer je te beperken. Bedenk een kern van principes waar een redelijke mate van consensus over bestaat en pas die toe op de economie van alledag. Op zo'n moment komt de *Economic Naturalist* in je naar voren (Frank, 2007).

Creativiteit en vrijheid

Voor de creatieve docent moet een examenprogramma overkomen als een 5-jarenplan in de beste tijd van de Sovjet-Unie. Alles moet vast omschreven en dichtgetimmerd zitten, want anders kunnen de toetsmakers van het CITO en de leerboekenschrijvers niet uit de voeten. Hier doet zich de tweestrijd voelen die er altijd heerst in onderwijsland. Een centraal getoetste kern moet aanwezig zijn zodat het duidelijk is wat een diploma voorstelt en zodat scholen niet sjoemelen met kwaliteitstandaarden. Maar een strak dichtgetimmerd programma maakt het onmogelijk om naar eigen inzicht het vak te doceren of het aan te passen aan de interessesferen van leerlingen. De crisis bevat materiaal voor de docent met een interesse in financiering en belegging of monetaire macro-economie. Anderen vinden het belangrijker om de economie achter het internet uit te diepen. Een belangrijke les uit de psychologisch economie is dat vrijheid en ambachtseer belangrijke drijvende krachten zijn achter productiviteit en creativiteit (Ariely, 2011). Een examenprogramma moet daarom nooit in steen gebeiteld zijn.

De kunst van het overtuigen

Hoe vertel ik een economisch verhaal? Welke spelregels gebruiken economen in het debat en zijn die regels wel valide? En moeten we een model nu letterlijk nemen of is een model niet meer dan een handige metafoor? Het zijn allemaal vragen waar men op stuit zodra men kennismaakt met de economische wetenschap, en die vragen worden alleen maar dieper en dieper naarmate men verder komt. John Maynard Keynes had in dat opzicht verdraaid goed door dat een econoom niet alleen maar modelletjes oplost, maar dat een goede econoom ook kennis neemt van filosofie, geschiedenis, wiskunde, psychologie, literatuur en kunst. Het geeft eigenlijk aan dat economie per definitie aan de vele kanten van het leven raakt en daardoor ook met vele disciplines in aanraking komt. Dat maakt een econoom overtuigend.

Modieuze weetjesschap

Academische economen hebben een neiging om de kennis die ontwikkeld is aan de '*frontier of science*' te verheffen tot de beste kennis van dat moment. Dat is een begrijpelijke reactie, omdat academici vaak verliefd zijn op hun vak en wie wil nu niet zijn *darlings* delen met vakgenoten en een groot publiek. Het nadeel van kennis van het wetenschappelijke front is dat het ook onzekere kennis is. Het is allemaal nog niet uitgetrild, en de kennis moet zich nog bewijzen. Het is daarom dat het soms tientallen jaren duurt voordat iemand een Nobelprijs voor zijn werk krijgt. De crisis biedt bijvoorbeeld fascinerend materiaal, maar er is nog zoveel onbekend en het vergt zoveel kennis van macro-economie en de moderne financiering en belegging (zie Gorton en Metrick, 2012) dat men zich daar makkelijk in kan verslikken om de crisis in volle breedte uit te leggen. Dat neemt

niet weg dat de basisprincipes waar Frank en Teulings mee werken een tip van de sluier oplichten en nieuwsgierig maken om verder te leren. Voor leerlingen die een voet tussen de deur moeten krijgen, is het daarom belangrijk dat vertrouwde en beproefde concepten de boventoon voeren. Probeer daarom van de waan van de wetenschap weg te blijven, maar maak het wel toegankelijk voor de gevorderde of nieuwsgierige leerling die wil proeven aan wat er aan het front gebeurt.

Kom uit de leunstoel

De overkoepelende les die achterblijft, is dat de economische wetenschap een rijke wetenschap is met veel theorieën die grip op de werkelijkheid kunnen bieden, maar dat economie niet alleen een wetenschap is maar ook een kunst. Het beheersen van de kunst van het toepassen maakt een econoom pas tot een echte econoom. De nieuwe kijk waar naar verlangd wordt schuilt dan ook niet in een nieuwe theorie of nieuwe data, maar in een nieuwe kijk op de beoefening van het vak. Dat vergt ten eerste dat de econoom uit zijn leunstoel moet komen en economie niet als een simpele wiskundige exercitie moet beschouwen. Het beheersen van het vak economie vereist veel meer kwaliteiten dan men zou vermoeden als men alleen maar de leerboeken en de toptijdschriften zou bestuderen. En op dit punt kan men nog het beste luisteren naar de woorden van Keynes die de kwaliteiten van de meester-econoom omschreef:

“The study of economics does not seem to require any specialised gifts of an unusually high order. Is it not, intellectually regarded, a very easy subject compared with the higher branches of philosophy and pure science? Yet good, or even competent, economists are the

rarest of birds. An easy subject, at which very few excel! The paradox finds its explanation, perhaps, in that the master-economist must possess a rare combination of gifts. He must reach a high standard in several different directions and must combine talents not often found together. He must be mathematician, historian, statesman, philosopher—in some degree. He must understand symbols and speak in words. He must contemplate the particular in terms of the general, and touch abstract and concrete in the same flight of thought. He must study the present in the light of the past for the purposes of the future. No part of man's nature or his institutions must lie entirely outside his regard. He must be purposeful and disinterested in a simultaneous mood; as aloof and incorruptible as an artist, yet sometimes as near the earth as a politician." (Keynes, 1933, blz. 170)

Tot slot

Deze lezing van de essays is uiteraard strikt persoonlijk. De fouten die gemaakt zijn in de crisis schuilen wat ons betreft in een verkeerde kijk op economie. En deze veranderde kijk moet ook zijn weerslag hebben in het economieonderwijs. Het antwoord op hoe dat dient te geschieden zit verborgen in de definitie die Keynes geeft van zijn ideale economie.

Wij houden ons echter aanbevolen voor alternatieve lezingen op het falen der economen en de vraag 'hoe leiden we de economie van de toekomst op?'. Wie mee wil discussiëren over de toekomst van het economieonderwijs wordt daarom uitgenodigd om zijn visie ten beste te geven op www.mejudice.nl. Dit alles uiteraard in de letterlijke betekenis van Me Justice: 'naar mijn mening'.

Referenties

Ariely, D. (2011). *The Upside of Irrationality*. New York: Harper.

Dalen, H.P. van, en K. Koedijk (2009). Andere economen gezocht. *De Volkskrant*, 13 juni 2009.

Dalen, H.P. van (2010). *Het stille onbehagen – over ingenieurs, leunstoeeconomen en ezeldrijvers in de economie*. Oratie, 22 oktober 2010, Universiteit van Tilburg.

Frank, R.H. (2007). *The Economic Naturalist*. New York: Basic Books.

Gorton, G., en A. Metrick (2012). Getting Up to Speed on the Financial Crisis: A One Weekend-Reader's Guide. *Journal of Economic Literature*, 50: 128-150.

Keynes, J.M. (1933). *Essays in Biography*, London: MacMillan.

Drie boeken waardoor ik economie beter ben gaan begrijpen: Harry van Dalen

1. Deirdre N. McCloskey, 1983, *The Rhetoric of Economics*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
2. David Warsh, 1998, *Knowledge and the Wealth of Nations – A Story of Economic Discovery*. New York: W.W. Norton & Company.
3. Ronald H. Coase, 1988, *The Firm, the Market and the Law*. Chicago: University of Chicago Press.

Kees Koedijk

1. John Maynard Keynes (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: MacMillan.
2. Carmen M. Reinhart & Kenneth S. Rogoff (2009). *This Time is Different - Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton NJ: Princeton University Press.
3. Milton Friedman (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

13. Over de auteurs

Wim Boonstra is chef-econoom van Rabobank Nederland. Tevens doceert hij financiële economie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Arnoud Boot is hoogleraar ondernemingsfinanciering en financiële markten en directeur van het Amsterdam Center for Law & Economics van de Universiteit van Amsterdam. Hij is tevens kroonlid van de SER en lid van de bankraad van De Nederlandsche Bank.

Mathijs Bouman is journalist en econoom. Hij treedt wekelijks op als beurscommentator bij RTL-Z.

Lans Bovenberg is hoogleraar economie aan Tilburg University en wetenschappelijk adviseur en oprichter van het onderzoeksinstituut Netspar. Hij is tevens kroonlid van de SER.

Steven Brakman is hoogleraar internationale economie aan de Rijksuniversiteit Groningen en hij is tevens als hoogleraar verbonden aan de Universiteit van Antwerpen.

Harry van Dalen is hoogleraar economie aan Tilburg University, als onderzoeker verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) te Den Haag en mede-oprichter van het economenwebforum Me Justice (www.mejustice.nl).

Ferry Haan is docent economie aan het Jac P. Thijssen College in Castricum en onderwijspublicist. Tevens is hij als onderzoeker verbonden aan de Universiteit van Amsterdam-TIER.

Jeroen Hinloopen is hoogleraar industriële organisatie aan de Universiteit van Amsterdam. Tevens is hij als hoogleraar verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Frank Kalshoven is directeur van De Argumentenfabriek (www.deargumentenfabriek.nl) en columnist op de Economiepagina van de Volkskrant.

Arjo Klamer is hoogleraar culturele economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Kees Koedijk is decaan van de Tilburg School of Economics and Management en hoogleraar Finance aan Tilburg University en medeoprichter van het economenwebforum Me Judice (www.mejudice.nl).

Deirdre McCloskey is Professor of Economics, History and English, aan de University of Illinois, Chicago.

Jules Theeuwes is wetenschappelijk directeur van SEO Economisch Onderzoek en emeritus hoogleraar toegepast economisch onderzoek aan de economische faculteit van de Universiteit van Amsterdam.

Arjen van Witteloostuijn is hoogleraar economie aan Tilburg University en de Universiteit van Antwerpen en de University of Durham.

Moet de economie op de schop? De crisis maakt duidelijk dat er een gat gaapt tussen de economische wereld die gedoceerd wordt op scholen en universiteiten, en de wereld waarin we leven. Economen worden bevangen met twijfel zodra zij een oplossing moeten geven voor de crisis. Wat zegt dit over het vak economie en moet het economieonderwijs dan niet op andere leest geschoeid worden? In deze bundel geven economen van naam en faam hun visie op de waarde van de economische kennis die zij bezitten en de vraag of en hoe het economieonderwijs eventueel veranderd moet worden. Economen staan niet bekend om hun eensluidende mening, maar naar aanleiding van de crisis zijn ze het over één ding wel eens: de economie vraagt om een nieuwe kijk waarin de lessen van de oude economen prominent figureren.

Aan deze bundel werkten mee: *Wim Boonstra, Arnoud Boot, Mathijs Bouman, Lans Bovenberg, Steven Brakman, Harry van Dalen, Ferry Haan, Jeroen Hinloopen, Frank Kalshoven, Arjo Klamer, Kees Koedijk, Deirdre McCloskey, Jules Theeuwes, Arjen van Witteloostuijn.*

www.mejudice.nl